

Gudor Kund Botond*

Bod Péter és a nagyenyedi kollégium (1724–1740)

Bod Péter abban a felsőcsernátoni református iskolában kezdte el tanulmányait, amely 1652-ben kezdte el működését. Az iskoláztatás motivációját is elmondja *Önéletírásában*: *Atyám nem volt tudományosan képezve, hanem minden tanultság híjjával lévén, gyakran panaszkolta szerencsétlen sorsát és neveltetését. Ezért annál nagyobb szenvedelemmel szánt engem arra, hogy jártasságot nyerjek a finomabb tanulmányokban. Az 1718-ik év vége felé rábízott tehát az iskolamesterre, hogy bevezessen a tudomány elemeibe.*¹ A katolikus felekezettől átvett falusi iskolát Koppáni András iskolamester (1670) vezette, akinek utóda 1718-cal kezdődően, a nagy pestisjárvány idején Bod Péter tanítója a *finomabb tudományokra* Szatmári Gábor volt.² Az akkor már öreg tanítóról *Önéletírásában* vallott Bod Péter: *az alsócsernátoni iskolában Szathmári Gábortól kapott oktatás mellett leraktam a tudomány első alapjait.*³ Bod az 1719-ben kitört, családját is megtámadó pestisjárvány miatt megszakította otthoni tanulmányait, amelyeket csak később folytathatott. Otthoni tanulmányainak pótlására, bekövetkezett az, amire a *legnagyobb hévvel vágyott*, 1724-ben a nagyenyedi kollégium kisdíákja lehetett: *A legnagyobb hévvel viseltettem a tudományok iránt, de hiányzott a tanulásra való alkalom. Végre, amiért olyannyira vágyakoztam, az 1724-ik évben, ősz táján, a nagyenyedi kollégiumba mentem.*⁴

Nem volt véletlen az iskolaválasztása. Nagyenyed akkor kezdett jelentősebb várossá alakulni, amikor a Habsburg-hatalom 1716-ra eltávolította Gyulafehérvárról a református intézményrendszert és adminisztrációt. 1715 után Enyed nem csak a hírneves kollégium városa lett, hanem Alsó-Fehér vármegye székhelye is.⁵ A kollégiumot Erdély legjelentősebb református tanintézményei között

---

* Gudor Kund Botond 1971-ben Balázsfalván (Fehér megye) született. Tanulmányait Búzásbocsárdon, Balázsfalván, Nagyszebenben, Kolozsváron és Szegeden végezte. A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben lekipásztori, majd a Babeş-Bolyai történelem fakultásán történelmi diplomát szerzett. Posztgraduális tanulmányait Amsterdamban (Hollandia) és Romániában végezte: 1999 MA-, 2005 Mth-, majd 2006-ban Phd-fokozatot szerzett. 4 könyv szerzője, többnek szerkesztője. Tanulmányai hazai és külföldi lapokban jelentek meg. Érdeklődési köre a magyar és európai történetírás és egyháztörténetírás 16–18. századi története. Kutatásaiban a protestáns intézményfejlődést, az erdélyi és európai vallási tolerancia kialakulásának kérdéskörét, a református egyházi adminisztráció kialakulását, 1848–1849-es forradalom és szabadságharc erdélyi polgárháborús szakaszát, iskola és könyvtörténetet, Bod Péter történetírását, valamint román–magyar felekezeti kapcsolatokot kutatja. A Gyulafehérvári Református Egyházközség lelkesze és a Nagyenyedi Ref. Egyházmegye esperese.

¹ Bod Péter *Önéletírás*. Erdélyi Ritkaságok 2. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2007, 72.

² Székely Zsolt: *Csernáton község régészeti monográfiája*. Státus Kiadó, Csíkszereda 2007, 26.

³ Bod Péter: *i. m.* 74.

⁴ Uo. 74.

⁵ Binder Pál: Enyed. In: *Közös múltunk..* Kriterion, Bukarest 1982, 172.

tartja számon a történetírás.⁶ A 18. század eleje a nagyenyedi kollégium számára a megpróbáltatások korát jelentette.⁷ A református egyházhoz hasonlóan a kollégium az oktatás belügyeibe és a gazdasági kérdésekbe beleszólni kívánó Habsburg-hatalom árnyékában élt.⁸ Ennek ellenére az enyedi oktatás prosperáló, virágzó korszaka ez,⁹ amely által Nagyenyed és kollégiuma a magyar művelődéstörténet jeles oldalaira felkerülhetett.¹⁰ Erről a kollégiumról mondja Bod Péter, hogy az a tudományok és kegyesség gyakorlásának ama nemes és nevezetes fészke volt.¹¹ Beiratkozásakor báró Kemény Sándor és báró Borberekai Alvinczi Gábor (†1788) guberniumi titkár voltak a kollégium kurátorai, annak vicekurátora Lipcsei György volt.¹² A kollégium diákjegyzői között találjuk 1738-ban Bodoki Henter Sámuel, Gidófalvi Józsefet, 1740-ben Bányai Jánost.¹³

Diáktársaihoz hasonlóan 12 évesen szolgadiákként közteendőik elvégzése után ingyen kollégiumi cipót, oktatást és szálláshelyet kapott.¹⁴ Részt vehetett az akkor még élő diákszokásként gyakorolt pünkösdi előtti módosabb diákkirály megválasztásában.¹⁵ A kezdeti nehézségeket, főleg az örökös diákéhséget jellemző módon a tanulmányok édessége tette felejthetővé. Így vallott erről: *nekifeküdtem a tanulmányoknak, de [...] gyakran kellett az éhséggel küszködnöm. Ezt a nyomorúságot mégsem éreztem oly nagyknak, mint amekkora volt, minthogy a tanulmányok édessége, amelyek iránt a legnagyobb szeretettel viseltettem, valahogyan könnyűvé tette a bajokat.*¹⁶

Anyagi szempontból csak az segíthetett, ha a diák jó előmenetele folytán támogatókat talált magának, akik az eredményeket látva kegyes adományokkal segítették a tanulás éve alatt. Bod Péter így írt erről: *kegyébe jutván Bán Sárának,*

---

⁶ Krizbai Jenő: „Fejedelem a fundamentum áll” A Bethlen Gábor Kollégium intézménytörténete. In: *A Nagyenyedi főnixmadár. Adalékok a Bethlen Gábor Kollégium történetéhez.* Nagyenyed 2016, 11–30.

⁷ P. Szatmáry Károly: *A gyulafehérvári-nagyenyedi Bethlen-főtanoda története.* Nagyenyed 1868, 140–146.

⁸ Vita Zsigmond: „A Bethlen Kollégium diákkönyvtárosai a XVII–XVIII. században. In: *Vita Zsigmond: Művelődés és népszolgálat.* Bukarest 1983, 52.

⁹ „A teljes virágzás kora 1704–1849.” In: P. Szathmáry: *i. m.* 156–240.

¹⁰ P. Szathmáry: *i. m.* 205. vö. Dóczy Örs: Habsburg oktatáspolitikai és helyi kultúraszervezés a XVIII. században. Kísérlet Bécs XVIII. századi ötödik, hatodik évtizedbeli politikai célkitűzéseinek és az erdélyi református kollégiumok oktatáspolitikájának és oktatásmódszereinek megfogalmazására. In: *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok VIII.* Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Udvarhely 2008. 61–98.

¹¹ Bod Péter: Magyar Athenas avagy az Erdélyben és Magyar-Országban élt tudós embereknek, nevezetesebben a kik valami, világ eleibe botsátott írások által esméretésekké lettek, ‘s jó emlékezetet fen-hagyták, Históriaijok. Mellyet sok esztendőknél, nem kevés szorgalmatossággal egybeszedegtettem, és az mostan élőknék, ‘s ez-után következőknék tanúságokra, ‘s jóra-való felszerkentésekre közönségessé tett. F. TS. Bod Péter. A’ M. Igeni Ekklésiában a’ Krisztus Szolgája. Szében 1766, 11.

¹² Benkő Ferenc: Parnassusi időtöltés. Hetedik darab. In: *Enyedi ritkaságok.* Kolozsvár 1800, 16–18.

¹³ Veress Endre: A nagyenyedi Kollégium jegyzői és Nemes Oskolai Tanácsa, In: *Erdélyi Múzeum,* 25 (1908/3). 389.

¹⁴ Váró Ferenc: *Bethlen Gábor Kollégiuma.* Nagyenyed 1903, 21. Vö. Juhász István: Diákélet a Bethlen Kollégiumban. In: Jakó Zsigmond–Juhász István: *Nagyenyedi diákok 1662–1848.* Kriterion, Bukarest 1979, 6–39.

¹⁵ Hermányi Dienes József: *Nagyenyedi Demokritus.* Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda 2013, 94.

¹⁶ Bod Péter: *i. m.* 74.

Horvát István enyedi polgár özvegyének, aki valahogyan tehetős volt, az ő kegyére támaszkodva az 1726. és 1727. években folytattam a klasszikus tanulmányokat.¹⁷ A kollégiumban együtt folytathatták klasszikus tanulmányaikat, a betűvetést tanuló kisdíákok, a latin nyelvtannal, poétikával – retorikával foglalkozó gimnazisták és az akadémiai tagozat filozófiai és teológiai témákról vitatkozó tógás diákjai.¹⁸

Jeles tanárok vezették Bod Pétert a tudás ösvényein: Ajtai Abod Mihály, főleg oktató-nevelői munkájáról és szervezői készségéről volt híres.¹⁹ Tanártársaival együtt a kollégium gazdasági, szellemi és infrastrukturális fejlesztésén munkálkodott.²⁰ Rengeteg munka várt a tanári karra, hiszen az 1704-ben és 1707-ben történt háborús pusztítások után az 1718-ban kiütött pestis szétszélesztette a kollégium tanárait és diákseregét.²¹ A kollégium romos állapotából még nem újulhatott meg, bár Bod Péter tanulmányainak befejeztével, 1740 körül az angol támogatás segítségével megépülhetett az akkor már korszerű belső udvarral ellátott egyemeletes nyugati tájolású iskolaépület.²² Az építkezés kivitelezésében oly fontos angol támogatást, a Nagyenyed, valamint az angol királyság kapcsolatát 1714-ben előmozdító Pápai Páriz Ferenc mellett, a bécsi udvari kancellária református tanácsosa báró Szentkereszti András teremtette elő. Szentkereszti már 1704-ben jelezte George Stepney (1663–1707) angol nagykövetnek az elpusztított nagyenyedi kollégium újjáépítési munkálatainak pénzügyi tervzetét. Ő ismertette, hogy az udvar gyulafehérvári várépítési szándékával párhuzamosan lefoglalni készül az akkor még református tulajdonban levő várbeli épületeket. Szentkeresztit Bécs azzal vádolta meg, hogy felekezete érdekében túllépte kiszabott poli-

---

¹⁷ Uo. 74. vö. Bessenyei György így írt a sárospataki klasszikus tanulmányokról, illetve a latinos műveltségéről: *szüntelen a classicus auctorokat kell mondani, a többi világról szó sincsen*. Az antik Görögország és Róma életét jól ismerték, de a magyar történelmet alig tanulták a diákok: „*sem Nagy Lajosról, sem Hunyadi Jánosról, Mátyásról nem tudunk*”. In: Bessenyei György válogatott művei. Sajtó alá rendezte Szauder József, Budapest 1953. 234–235., valamint sokatmondó az 1766-ból származó *jelentés*, amely a helytartótanács számára készült. Ebben a nagykőrösi iskola rektorának feladatairól szól: *Az iskola rektora a preceptorok és a nagyobb diákok oktatását-nevelését közvetlenül irányítja, elsősorban a latin stílusba vezeti be őket a klasszikus szerzők műveinek szokásos elemzésén és az ezzel kapcsolatos gyakorlatokon keresztül, illetőleg a retorikatudomány szabályainak elsajátíttatásával. Annak érdekében pedig, hogy e tanulmányban könnyebben előrehaladhasanak, minden szükségessel ellátva oktatja a logika elemeit, a philosophia naturalist [fizikát], a történelmet és a földrajzot is; hozzákapcsolódik ezekhez az igazi jámborság és a tisztas élet egyedüli normájának és mintájának, a vallási és erkölcsi ismereteknek a tanítása is. Azok számára pedig, akik iskolánkból valamelyik kollégiumba igyekeznek, mindezekon felül a görög nyelv alapjait, valamint a héber nyelv elemeit is nyújtja, további tanulmányaikat mintegy elővételezve.* In: Mészáros István: *A humanizmus, a reformáció és az ellenreformáció nevelésügye a 15–16. században*. Budapest 1984. Vö. Bajkó Mátyás: *Kollégiumi iskolakultúránk alakulása a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.

¹⁸ Pukánszky Béla – Németh András: *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1996.

¹⁹ Krizbai Jenő: Ajtai Abod Mihály. A történelemszeretetre nevelő tanár. In: *Egyház, társadalom és művelődés Bod Péter korában*. (Szerk. Gudor Botond – Kurucz György – Sepsi Enikő). Károli Gáspár Tudományegyetem, L'Harmattan Kiadó, Budapest 2012, 87.

²⁰ Vita Zsigmond: *Az enyedi kohó*. Budapest 1986, 211.

²¹ Krizbai Jenő: *Ajtai Abod Mihály*, 88–89.

²² Uo. 90.

tikai hatáskörét.²³ Szentkereszti, Pápai Páriz Ferenc és gróf Teleki Sándor kérésére adta ki 1716-ban II. György angol király azt a pátent, amelyben az enyediék javára általános angliai gyűjtést rendelt el.²⁴ 1735 szeptemberében Borosnyai Nagy Zsigmond, Bod Péter későbbi tanára, külföldi tanulmányútja alkalmával felkereste Thomas Pelham Hollest (1693–1768), Newcastle első hercegét, aki Robert Walpole (1676–1745) Whig miniszterelnök kormányában a külügyekért felelős államtitkár volt. Borosnyait *Magyarország és Erdély egyházai küldtek át, hogy őfelsége jóindulatú közbenjárását eszközölje ki a császárnál az őket sújtó számos sérelem orvoslása érdekében*. A nagyenyedi kollégium megbízott tanáráként csatolta beadványát, „*supplex libellus*” néven.²⁵ Borosnyai diplomáciai titkos küldetése után tanulmányainak kiegészítését követően visszatért Nagyenyedre. A kollégium tanára ily módon Erdély reformátusainak egyik legjelentősebb diplomáciai tette tudhatta magáénak. Az angol pénz kamataiból 1720-szal kezdődően az építkezéssel folyamatosan fejlesztették az ókollégium épületét, amelynek első közötti eredményét jelentette az ókollégium négyszög alaprajzú épülete. Az építkezések fokozatosan újabb és újabb épületrészekkel bővítették a kollégium bővülő épületeit. Elsőként a keleti és déli szárny épült meg (1720–1721), majd ezt követte az északi (1722–1723) és a nyugati szárny építése (1729 után). 1738-ban elkészült a nyugati szárny, amelynek 1730-ban előbb a földszintje, majd 1743-ban az udvari emeleti oszlopos-boltozatos tornáca is megépült.²⁶ Az épületben az iskola tantermei mellett az auditorium és a könyvtár (külső és belső) is helyet kapott.²⁷ Az ókollégium építkezés alatt álló, be nem fejezett állapotát jelezte az épület 1734-ben, Bod Péter tanulmányai idején született leltára.²⁸ A négyszögben levő épületteteket külön nevezték el: az északi Dublinum, a keleti szárny Anatólia, a déli szárny Messembria²⁹ nevet viselte: *Azt pedig illő meg tudni, hogy ez eljárt és a fellejebb megírt mód szerint perlustrált dél, napkelet, észak és eddig az mingyárt említett Syntactica Classisig napnyugot felől való alsó sorokon levő kamrák és Classisok előtt körös-körül, a dél felől való régi sornál ugyan téglából rakott, de az más sorokon faragott kövekből való szép sűrű oszlopok nyúlnak fel, és az faragott kőből való oszlopokon jeles új és még vakolatlan keskeny bót hajtások fekszenek, a téglából való oszlopokon pedig - melyek az Mesembria*

---

²³ Kurucz György: A Carolina Resolutio és a protestáns vallásgyakorlat: Az erdélyi reformátusok kísérlete angol világi és egyházi támogatás biztosítására a 18. század első felében. In: Gudor Botond – Kurucz György – Sepsi Enikő (szerk.): *Egyház-társadalom és művelődés Bod Péter korában*. Károli Gáspár Tudományegyetem, L'Harmattan Kiadó, Budapest 2012, 18.

²⁴ Krizbai Jenő: „Fejedelem a fundamentum áll” A Bethlen Gábor Kollégium intézménytörténete. In: *A Nagyenyedi főnixmadár. Adalékok A Bethlen Gábor Kollégium történetéhez*. Nagyenyed 2016, 20.

²⁵ Kurucz György: i. m. 21.

²⁶ Orbán János: Református kollégiumépítkezések Erdélyben a barokk és klasszicizmus korában. Nagyenyed, Kolozsvár, Marosvásárhely. In: *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából*. 2007. II. (XII.) évfolyam, 255.

²⁷ Kapitány - Horváth Zsuzsanna: Az Ókollégium (1720–1743). A Víz szalad a kő marad...” In: *A Bethlen Gábor Kollégium építéstörténete*. Nagyenyed 2016, 37.

²⁸ *Inventarium seu conscriptio illustris Collegii Bethlenoano-Brandenburgico Albano Nagyenyediensis...* 1734. november 12. Erdélyi Református Egyház Főkonzisztóriummi Levéltára (a továbbiakban EREK Fkzt Lvt) 1734/14.

²⁹ Ókori város. Ma Nessebar, Bulgária.

Inferior régi sor avagy dél felől való sor előtt vannak keresztül a kőfalban eresztett gerendákig deszkák vannak elnyújtva [...] az occidentalis soron is néhol vannak kereszt avagy könyöklő gerendák, néhol pedig nincsenek, és minthogy körös körül ezen podiumon, az hol kereszt avagy könyöklő gerendák vannak is, de nincsenek alól az podium ajjáig megdészkázva, azért ezen felső kamarákból kijövök, kivált az hol könyöklő gerendák nincsenek, könnyen nyakra före alá eshetnek [...] a sokszor említett új soron lévő felső negyedik kamara mellett való félben lévő épület Thecanak destináltatott, melynek ad occidentem fa mellyékű két ablak és az mellette lévő új és fél épületiben lévő Auditóriumban szolgáló szép, új faragott kő mellyékű ajtó hagyatott, e mellett a Thecának destináltatott épület melletten vagy az mingyárt említett Auditóriumnak destinált félben való épület (mindketten vakolás és padlás nélkül valók), melynek faragott kőből való ajtó mellyékű ajtaja az Collegium fele hagyatott, a templom felől két ablaknak való nagy hely hagyatott, az Collegium felső udvarára pedig faragott kő mellyékű, templom ablaka formájára csinált három hosszú ablakok szolgálnak.³⁰ Bod Péter korának részben felépült- vagy épülésfélben levő kollégiumát Benkő Ferenc kollégiumi tanár így jellemezte a 18. század végén: A négy szegű Ó kollégium, melyben vagyon a nagy Auditórium, vagy közönséges tanítóhely, két Bibliothékák vagy Könyvesházak, 37 Lakházak, vagy Kamarák, 9 Klasszisosok [...] a Carcer vagy rossz gyermekek fogháza. A nagy auditóriumban egy katedra, vagy Tanító székhely, egy orgona, itten tartván az isteni-tisztelete reggel és este, a Prédikációkkal, sőt ennek előtte a Kommunió is itten szolgáltatott ki [...] itten tartanak a közönséges Censúrák, Exámenek, Disputációk Declaratiók, gyűlések.³¹ A nyugati kétszintes, de alacsony szárny déli sarkában tervezték az új auditóriumot, valamint az ettől északra fekvő könyvtártermet is. A nagy auditóriumban található orgona meglétét és a kollégiumi zenetanulás fejlődését igazolja Bod megjegyzése arról, hogy azok Borosnyai Lukács János püspökségében kerültek vissza előbb a kollégiumokba, így a nagy auditóriumba, és végül néhány templomba is: Az éneklésnek mestersége jobb rendbe állván a Kollégiumokban, melynek fő előmozdítója volt Maróthi György a debreceni professzor, nem sokára az isteni tiszteletbe némely eklézsiákba bécsúszának az orgonák is.³² A tanulótermek-szobák bibliai görög vagy nyugati protestáns városok nevét kapták: Corinthus, Ephesus, Bethel, Sidon, Frankfurt, Berlin, Groningen, amelyet az újabb építkezések során a peregrináció új útvonalai alatt megismert egyetemvárosok nevei egészítettek ki.³³ Az épületeket 1849 januárjában a román lázadók megrongálták, egyedül a nyugati szárny egy része maradt meg, amelyet rozogasága miatt végül 1884-ben lebontottak.

1662-től a 18. század második feléig a kollégium három címzetes professzort alkalmazott, akik a kötelező teológia, nyelvtudomány és bölcsészet mellett matematikát és fizikát is tanítottak. Az alsó osztályokban ők irányították a köztanítókat (publicus praeceptorokat), valamint az azokat évente felváltó beiratkozott, idősebb és tanultabb diák-magántanítókat (privatus praeceptorat). 1738 és 1775 között Ajtai mellett Vásárhelyi Tőke István és Borosnyai Nagy Zsigmond töltötték

³⁰ Orbán János: i. m. 255–256.

³¹ Benkő Ferenc: i. m. 25–27.

³² Bod Péter: Szmirmai szent Polikárpusz. Enyed 1766, 207.

³³ Vita Zsigmond: A Bethlen-kollégium könyvtára a XVIII. század közepén. In: Bethlen Kollégium emlékkönyve. Szerk. Hadházi Ferenc, Nagyenyed-Kolozsvár–Budapest 1995, 110.

be évenként váltakozva a rektori tisztséget.³⁴ Borosnyai Lukács János püspök, enyedi lelkész húga Judit, Vásárhelyi Tőke István professzor felesége volt.³⁵ Szerepük annyira meghatározó volt a kollégium 18. századi fejlődéstörténetében, hogy az 1800-as években Benkő Ferenc a *Parnassusi időtöltésben*³⁶ a kollégium audióriumának és könyvtárának berendezésének ismertetésekor jelezte azt, hogy a *belső thékában* Bethlen Gábor és I. Apafi Mihály portréjának társaságában függött Ajtai Abod Mihály és Borosnyai Nagy Zsigmond négy ezüst és réz emléktábla közötti arcképe.³⁷ Külön, Bod Péter feliratgyűjtő szenvedélyét is megmozgató varázsa volt a marosillyei régi várból Nagyenyednek adományozott és a *belső thékában* beépített, Bethlen Gábor születését megörökítő oszlopokon nyugvó kőépitmény, az Ajtai Abod Mihály által összegyűjtött numizmatikai gyűjtemény és az üvegvitrinben a kéziratok között bemutatott Borosnyai Mártonnak Halleban szerzett doktori diplomája.³⁸

Bod lezárva tanulmányainak korai „klasszikus” szakaszát, a számára oly megkapó iskolai környezetet, az enyedi kollégium erdélyi pedagógus napszámósává vált és a felsőbányai partikulába, azaz a Schola Rivulinába ment át:³⁹ Közben a *klasszikus tanulmányok ideje letelén, mivel Felsőbányára meghívást kaptam, az 1729. év április 15. napján aláírtam az ottani iskola törvényeit. [...] A gyermekek tanításával megbízottan 3 évet töltöttem el ott, magam pedig közben elolvastam a könyveket, amelyekre szert tehettem, valamelyes tudományos kincset gyűjtöttem.*⁴⁰ Ott töltött évei alátámasztották azt az állítást, hogy: *a református partikuláris iskola kulcsembere az anyaiskolából jövő iskolamester volt.*⁴¹ A nagyenyedi kollégiumnak a 18. században három partikulája volt: a szászvárosi, a felsőbányai és a fogarasi református iskolák. A fogarasi nagyenyedi kollégium 1672-ig látta el tanítókkal, amiután a későbbiekben ezt a szerepet a Sárospatakról 1671-ben elűzött, gyulafehérvár-sárospataki kollégium látta el.⁴² A partikularendszerben való tanítás 2-3 éves ciklusa alatt az iskolamester, Bod Péter esetében a tanító (*praeceptor*), általában akadémiai tanulmányaihoz *academica promotio*hoz vagy továbbtanulásához elégséges pénzt gyűjthetett össze.⁴³ Ezt a tisztséget a későbbiekben tervezett otthoni vagy külföldi

³⁴ Krizbai Jenő: *Ajtai Abod Mihály*, 90. Vö. Krizbai Jenő: *Fejedelem a fundamentum áll*, 21.

³⁵ Hermányi Dienes József: *i. m.* 36.

³⁶ Benkő Ferenc: *i. m.* 72.

³⁷ Vita Zsigmond: *A Nagyenyedi Kollégium Múzeuma, Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Bukarest 1957, 617. Lásd Benkő Ferenc: *i. m.* 72.

³⁸ Benkő Ferenc: *i. m.* 34–36.

³⁹ „*Ego Bod Péter subscribo legibus schola Mediomontensis Anno 1729 die 25 aprilis.*” Ld. Zsigmond Attila: Adalékok a felsőbányai református iskola történetéhez. In: *Református Szemle* 99 (2006/6), 825.

⁴⁰ Bod Péter: *Önéletírás*, 74.

⁴¹ Mészáros István: *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*. Budapest 1981, 373. A rektor és iskolamester kapcsolatáról lásd Geleji-kánonok XCIV. (De rectoribus scholarum), valamint XCV. fejezetét, amely az iskolamester feladatait szabta meg. Vö. *Canones ecclesiastici ex veteribus qua Hungariensibus, qua Transilvaniensibus, in unum collecti...* Maros Vásárhelyi 1842, 67–71.

⁴² Fejér Tamás: A fogarasi partikuláris iskola és fejedelemség kori rektorai. In: *Erdélyi Múzeum* (2010/3–4), 127.

⁴³ Dankó Imre: *A kollégium partikularendszere. A Debreceni Református Kollégium története*. Szerk. Barcza József, Budapest 1988, 776–777.

tanulmányút érdekében, az őt küldő intézményi megbízatása folytán tölthette be.⁴⁴ Az oktatási feladat átmeneti volt, de lényeges kihívást jelentett mindazok számára, akik protestánsként azt vallották, hogy a leendő lelkésznek felszentelése előtt kötelezően a gyermekek oktatásával is kell foglalkoznia.⁴⁵ Ezt a feladatot a legjobb tanulmányi eredményeket felmutató diákok tölthették be, akiknek segítségével a kollégium az aleggységeivel való kapcsolatát élte és szentesítette.⁴⁶ Az oktatási intézmény fejlődésével és a gyermeklétszám növekedésével vált szükségessé a *praeceptor* (tanítói) tisztség, amelyet a kollégiumi – vagy más jelentősebb iskolákban folytatott – tanulmányaikat megszakító diákok töltöttek be. A *praeceptorok* a népes alsóbb szinteken az ábécét, szótagolást, olvasást, illetve rudimentát tanították, miközben maguk is tanultak a rektor vezetése alatt.⁴⁷ Bod Péter Felsőbányán tanítói, azaz *praeceptor* tisztséget tölthetett be. A *praeceptor*ság korabeli gyakorlatát Hermányi Dienes József, Szeredahelyi János enyedi diák életének segítségével ismertette, akinek felajánlottak *rhetorices* és *poeseos praeceptor*nak, mert az fél professzorság volna.⁴⁸ A kötelezően letöltött idő után, tanulmányai folytatásért visszatérhetett Nagyenyedre: *ruhát és egy kevés pénzt szerezhén, amiből egy ideig fenntarthatom magam Enyeden, újból Enyedre jöttem, és itt az 1732. év május 8. napján aláírtam a kollégium törvényeit. [...] az 1733. évben ugyanis egy nemes férfiú, Túri Mihály, a kollégium gazdatisztje, egyetlen fiacskájának, Sámuelnek tanítását reám bízta, ami avval járt, hogy az ő asztaláról kaptam élelmezésemet a kollégiumban. Azonkívül ugyanennek a nemes férfiúnak a közbenjárására méltóságos Bethlen Katalin grófnő alumniát ajánlott fel, évenként harminc forintot.*⁴⁹

Tanítványa Túri Sámuel volt, a későbbi református bécsi ágens, aki számára Bod magyarigeni lelkészsége alatt könyvgyűjtői feladatokat látott el. Tanárához, Ajtai Abod Mihályhoz hasonlóan megszerezte Bethlen Kata nagylelkű támogatását, amely tanulmányi idejétől kezdve egy életen át elkísérte.⁵⁰ Árva Bethlen Kátának ajánlva 1746-ban, közvetlenül peregrinációja után kiadott Újszövetségi Lexikonjának előszavát, így méltatja támogatóját: *Hogy Isten útján tanult férfiak a Gamálielek lábaiknál formáltattanak, és plántálásra Pálok, és öntözésre Apollósok készít-*

---

⁴⁴ A folyamatot illetően lásd Koncz József közlését: Sőt az mely deákoknak valami vocatioja leszen, vagy az collegiumbeli *praeceptor*ságra, vagy az collegiumon kívül akármire, ha az professorok s *curatorok* itéleti szerént mind az *arratio*, mind az fizetés illendőnek találtatik: tartozzék subealni sub *poena privationis* *alumnii* et *proscriptionis* *ex collegio*. Ha penig *refractarie* csak elmenyen, *transcribaltassék* az neve az más, vallásunkon levő *scholákban*, hogy ott is ne *recipialtasék* sohult, nevezet szerint az enyedi *collegium* s az kolosvári igen szép atyafiságos *correspondentiát* tartsanak, sőt az debreceni s *pataki scholákkal* is az mennyire lehet. In: Koncz József, *Ordinantia Collegii N. Enyedenensis per curatores praescripta 1671*. In: *Protestáns Közlöny* 16/1886, 65.

⁴⁵ Mályusz Elemér: A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus. Budapest 1939, 52.

⁴⁶ Mészáros István: *Rész és egész viszonya a partikuláris iskolarendszerben*. A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 1983/3, Budapest 1984, 49.

⁴⁷ Dankó Imre: *i. m.* 776. és Mészáros István: *i. m.* 48.

⁴⁸ Hermányi Dienes József: *i. m.* 18.

⁴⁹ Bod Péter: *Önéletírás*, 74–76.

⁵⁰ A Bethlen család enyedi támogatáspolitikájáról lásd: Tóth Levente: Szolgából nemes. Egyházi karrierlehetőségek a Bethlen család környezetében. In: *Iskolakultúra*. Pannón Egyetem-Gondolat Kiadó, 2011/8–9, Budapest–Veszprém, 81–94.

tetnének, erre költségét eleitől fogva nem sajnálotta. Sokan felszólhatnak erről, akik Nagyságod Grátiájával éltek.⁵¹

Számára nagy jelentőségű volt az, hogy 1736-ban a híres külső és belső thékába könyvtárosi megbízatást kapott:⁵² *Viseltem a kollégium kebelében néhány tisztséget is. Így az 1736. évben a kollégium könyvtárának gondozásával voltam megbízva.*⁵³ Könyvtárossága alkalom és lehetőség volt arra, hogy érdeklődése szerinti tantárgyakat és könyveket tanulmányozhasson.⁵⁴ Később írta Sínai Miklósnak azt hogy: *azon Bibliothékának legelső rendbe szedője annak idejében én voltam.*⁵⁵ Felelősségéről, amelyet szakmai szempontból is jelesen töltött be, így vallott: *VI. Károly császár háborút viselt a törökök ellen a szomszédos Havasalföldön, amely alkalomból sok vesződségem volt a kollégium könyveinek biztonságba helyezésével.*⁵⁶ Könyvek iránti aggodását és szeretetét mi sem igazolja jobban, mind az, hogy 1766-ban egykori püspök-tanáráról, Szigeti Gyula Istvánról értekezve megemlíttette a számára oly fontos, Enyeden 1704-ben a Habsburg-pusztítás során történt könyvtármentési esetet: *„Az előtt egy nappal, hogy Enyed tűz és fegyver által elpusztították, 1704-ik esztendőben a Rabutin parancsolatjából, Istennek titkos és csudálatos indíttatásából elmékedvén arról, hogy sok rossz hírek folynak, ha Kuruc vagy Labbanc által a városban tűz találna támadni, megbecsülhetetlen Kárt vallana a Kollégium a Könyvek megégésekben, amelyek igen alkalmatlan helyen vannak, ezért annak a háznak ajtaját amelyben tartattak, téglával becsinálta és tapasztotta, s Isten igazgatásából úgy maradt meg a tűzben a könyvek.*⁵⁷ Mivel Bod volt a könyvek első rendszerezője, ismertetnünk szükséges az általa kialakított, a későbbiekben is gyakorolt, valamint Árva Bethlen Kata és Teleki Sámuel könyvtárában is alkalmazott könyvtári rendet is. A könyvek: *a tudományok szerint vagynak elrendezve s katalógusokba írva, Fő gondviselője lévén mindenkor egy a professzorok közül, aki azokból készítettett katalógusokat vagy jegyzőkönyvek szerint számadoltattya a Viczé vagy tógás déák Thékáriumokat.*⁵⁸

Ajtai Abod Mihály professzor, akinek adományai sokasították a könyvek számát⁵⁹ méltán ajánlotta németalföldi tanártársainak peregrinációra kiszemelt jeles könyvtáros tanítványát akiről jelezte, hogy: *collégiumunknak feles esztendők alatt rendes és hasznos bibliothecarius volt.*⁶⁰ Bod Péter a könyvtári anyag beszerzését, és

---

⁵¹ Bod Péter: Szent Írás értelmére vezérlő Magyar Leksikon, melyben Szent Írásban Előforduló Példázolások, (Typusok) és Ábrázolások, (Emblemák) lelki értelem szerint röviden kivilágosítottak, sok dolgok a sido s görög régiségekből ki-magyaráztatnak: és így A szent Írást Isteni-félelemmel érteni kívánó kegyes olvasók jó szándékjokban fel-segítettnek, Bod Péter a Hévízi Reformata Eklésiában és M. Udvarban, a Kristus Evangéliumának méltatlan Sáfára által, Szeben 1746, Bevezető beszéd Árva Bethlen Katához, 19.

⁵² „*Petrus Bod. Thecarius et acad. salutavit. Generalis notarius 1767 constitutus.*” Ld. Jakó Zsigmond – Juhász István: *i. m.* 148. Főjegyzői tisztségét később jegyezték be neve után.

⁵³ Bod Péter: *Önéletírás*, 76.

⁵⁴ Kurta József Tibor: Bod Péter és a szentírástudomány. In: *Studia Doctorum Theologiae Protestantis*, 4 (2013/1), 213.

⁵⁵ Varga Gábor: *Bod Péter ismeretlen levele Sínai Miklóshoz*. Honismeret 1985, 28.

⁵⁶ Bod Péter: *Önéletírás*, 76–77.

⁵⁷ Bod Péter: *Szmirnai Szent Polikarpus*, 176.

⁵⁸ Benkő Ferenc: *i. m.* 27–30.

⁵⁹ Uo. 32.

⁶⁰ Bod Péter: *Önéletírás*, 78.

jó rendbe szedését rendszerezését nagynevű professzorának a közjó érdekében tett követésre méltó áldozathozatalnak tekintette: *Igen nevezetes a Kollégium Könyves Házának, Bibliothécának **jobb rendbe való állítása** amelyet [...] sok drága és jó könyvekkel bővülködővé tett Melyeket mind ez Hazából, mind Belgiumból és Német országból sok utánok való járással, és költséggel és szorgalmasággal megszerzett és jó rendbe szedett.*⁶¹

Bod Péter közben a nagyobb diákokra oly jellemző általános és magánoktatási feladatokat is vállalt: *1737. évben pedig mint a héber nyelvben első, azt a feladatot kaptam, hogy a diákoknak adjam elő Sichardus nyelvtanát.*⁶² Közben a kollégiumban is voltak tanítványaim: Komáromi Elek, Talaba József, Vas Sándor, Tűri László, Bobik István nemes ifjak.⁶³

Tanárait elismeréssel említette: *Az enyedi kollégiumban a bölcséleti tanulmányokban Vásárhelyi Tőke István (?–1768. ápr. 14.) tanította.*⁶⁴ A professzor azonos nevű édesapja († 1717, Szék) 1678-ban Marosvásárhelyen tanult,⁶⁵ majd a nagyenyedi kollégiumban, annak törvényeit 1680-ban írta alá.⁶⁶ 1689-ben iratkozott be a franekeri egyetemre,⁶⁷ ahol 1692-ben disputált.⁶⁸ Első disputációját Bethlen Miklós grófnak, másodikat a gróf fiának Bethlen Mihálynak, egykori tanítványának és három nagyenyedi professzorának ajánlotta.⁶⁹ Azonos nevű fia édesapja támogatását élvezve, mind az egyházi, mind a nemesi illetve a nagyenyedi kollégium társadalmában járatosnak számított. Nagyenyedi tanulmányai után németországi és hollandiai egyetemjárást folytatott. 1722. szept. 30-án az oderafrankfurti, majd 1724 áprilisa után az utrechti egyetem alumnusaként jegyezték be.⁷⁰ 1725-től az enyedi kollégium professzoraként a kísérleti fizika erdélyi oktatásának első szakembere, *professor ordinarius* lett.⁷¹ Erről így írt Bod Péter: *Az Enyedi nagy hírű és tudományokkal jelesen ékeskedő Kollégiumban 1725-ik esztendőől fogva filozófiát tanító professor.*⁷² Nem lehetett könnyű feladata, mert tanár elődje, Pápai Páriz Ferenc diákjai véleménye szerint nem értékelte az új tudomány, azaz a kísérleti fizika akkor még valószínűleg gyérnek számító eszköztárát: *A XVIII. század elején a nagyenyedi Bethlen-kollégiumnak is volt fizikai múzeuma. Az az idő szerint ott működő professor, Pápai Páriz Ferenc uram azonban ezerféle dologban laboráló ember lévén, nem igen vett magának fáradságot az eszközök használatára. A diákság e miatt*

⁶¹ Bod Péter: *Magyar Athenas*, 3.

⁶² Johann Sichard (1499–1552) bázeli humanista filológus, jogtudós nyelvtana.

⁶³ Bod Péter: *Önéletírás*, 76.

⁶⁴ Uo. 75.

⁶⁵ Tonk Sándor: *A marosvásárhelyi református kollégium diáksága 1653–1848*. Bukarest 1994, 23.

⁶⁶ Jakó Zsigmond – Juhász István: *i. m.* 107.

⁶⁷ Szabó Miklós – Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700. Fontes Rerum Scholasticarum*, József Attila Tudományegyetem, Szeged 1992, 270–271. Szintén erdélyiként tartja számon, de nem említi hazatérte utáni székelyudvarhelyi rektorságát Postma Ferenc – Jacob van Sluis: *Herman Alexander Röell und seine ungarischen Studenten*. József Attila Tudományegyetem, Szeged 1990, 45.

⁶⁸ Zoványi Jenő: *A Magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig*. Budapest 1977, 680.

⁶⁹ RMK III, 1528. és RMK III. 1529.

⁷⁰ Zoványi Jenő: *i. m.* 680–681.

⁷¹ M. Zemplén Jolán: *Régi fizikai kéziratok kutatása Erdélyben*. In: *Magyar Tudomány*, Budapest 1958, 212.

⁷² Bod Péter: *Magyar Athenas*, 325.

panaszt emelt ellene az egyházi tanácsnál. Szomorúan vagyunk – mondják panaszírásukban –, hogy soha physica-demonstratiót sphaerán vagy mágnesen nem láttunk, sőt a mi nagyobb, 90 tógatus deákok között alig vannak nyolczan, kik őkegyelmétől ezt is hallották volna: Quid est Physica?⁷³

Tőke, aki Pápai diákja is volt, a kor nagy kihívásának adózó kollégiumi beköszönő beszédében a filozófia dicséretéről beszélt.⁷⁴ 1725 és 1768 között filozófiát, matematikát és fizikát tanított Nagyenyeden. Beiktatása alkalmával Inczédi József (1688–1750) borbereki báró a kollégium kurátora mondott üdvözlő beszédet, amelynek címe beszédesen alátámasztotta a meghívott professzor pedagógusi célkitűzését: *Oratio de instaurenda philosophia*.⁷⁵ Tanári érdeklődése a kartézianizmus által áthatott és a barokk korban divatos fiziko-teológia és kartézianus-newtoni alapon fejlődő kísérleti fizika felé fordult. A fiziko-teológia felvilágosult szemléletmódját a newtoni szempontokra alapozó angol tudós, William Derham indította európai hódító útjára az 1713-ban, Londonban megjelent *Fizikoteológia* alapművével.⁷⁶ A Nagyenyeddel szomszédos Gyulafehérváron a konkurenciát jelentő gyulafehérvár-sárospataki kollégiumban tanító Pósaaházi János kartézianus szellemiségű *Philosophia naturalisa*⁷⁷ Enyed számára is bizonyára kihívást jelentett. Vásárhelyi Tőke 1736-ban publikált tankönyve is a kor legújabb divatjának hódolt: *Institutiones philosophiae naturalis dogmatico-experimentalis, quibus veritates physicae luculensis observationibus et experimentatis illustratae ac confirmatae, nexu scientifico methodice proponuntur in usum auditorii adornatae cum figuris Aeneis atque indice a' Stephano Tőke M. Vásárhelyi*.⁷⁸ Művének előszavában Descartes-ról beszélve jelezte, hogy a *philosophiát megtisztítja a scholastikus portól és a szolgaság jármát lerázva helyreállítja a filosofálás szabadságát*. Szerinte a filozófia eszközei közé nemcsak hipotézisek tartoznak, hanem helyes gyakorlati megfigyelések is. Az ész és a tapasztalat karteziánus párhuzamossága végigvonul művén és pedagógiáján is.⁷⁹ A megfigyelések fontosságának alátámasztásáért Evangelista Torricelli (1608–1647),⁸⁰ Otto von Guericke (1602–1686),⁸¹ Robert Boyle (1627–

---

⁷³ Szilády Zoltán (1878–1974): Fizika a Bethlen Kollégiumban és az első magyarországi kísérleti fizika, Tőke István munkája. In: *Ki volt az első magyar physikus?*, Uránia, Budapest 1910, 491–493. vö. Dvoráček Ágoston: A fizika oktatása a Bethlen Kollégiumban a kezdetektől a XX. századig. In: *Műszaki Szemle* 46, (2009) 39–44.

⁷⁴ *Oratio inauguralis in laudem Philosophiae, 1725*.

⁷⁵ Kiadva Kolozsváron 1729-ben vö. Zoványi Jenő: *i. m.* 277.

⁷⁶ Vörös Imre: Descartes és Newton a 18. századi magyar irodalomban in Matézis, mechanika, metafizika. A 18–19. századi matematika, fizika és csillagászat eredményeinek reprezentációja a filozófiában és az irodalomban, szerk. Gurka Dezső, Gondolat kiadó, Budapest 2016, 170–171. Vö. William Derham: *Physico-Theology*, London 1713. Magyar fordítását Segesvári István készítette el 1793-ban Teleki Józsefnek Bod Péter tantítványának ajánlva.

⁷⁷ Sárospatak, 1667.

⁷⁸ Nagyszeben, 1736, 224.

⁷⁹ Bartók György: Descartes sorsa Magyarországon. In: *Szellem és Élet* (1938/3–4) 73.

⁸⁰ A barométer, gravitáció, áramlástan és vákuum (a horror vacui gondolat kidolgozója) kutatása terén kiemelkedően fontos kutatásokat. Továbbfejlesztette a mikroszkopot. A barokk kor legfontosabb fizikusai és matematikusai között tartjuk számon. Lásd F. Bertola: *Imago Mundi. La rappresentazione del cosmo attraverso i secoli*. Cittadella PD, Biblos, 1995.

1691)⁸² és Isaac Newton (1642–1727)⁸³ tapasztalataira támaszkodott. Műve nem egyszerűen elméleti megalapozású, hanem kísérleteket is bemutat könyvében. Meg volt győződve munkája újszerűségéről: *Győzött mégis a habozóban a közjónak szeretete és egyúttal az a meggyőződés, hogy Isten látja én gyűjtöttem meg elsőnek a kísérletező tudománynak fáklyáját a világnak ebben a szögletében.*⁸⁴

Ő volt az első erdélyi tudós, aki pneumatikus és mechanikus eszköztárat (például légszivattyút) vásárolt kollégiumi oktatása és kísérletei számára.⁸⁵ Tankönyvében azt állította a fiziko-teológiáról, hogy *a jó agy foglalkozzon vele.* A tankönyvvel az elmélet, a kísérlet, a dogmatika, a tapasztalat és a filozófia közötti kapcsolatot kívánta megteremteni. A szerző jelezte, hogy *semmi sem áldottabb, mint a tudás, semmi sem szentebb, mint a tanítás, semmi sem hoz tartósabb boldogságot, mint a tanulás.* Kísérleti eszközeit maga rajzolta le, majd a metszőnek, diákjának Borsai Pálnak adta. A könyv belső címlapja rézmetszetének bal oldalán a tógás Ratiót ábrázolta, jobb oldalán pedig nyugat-európai öltözékben maga a szerző jelképezi az *Experientiát*, aki távcsővel fürkészi az eget. A tankönyvben a szilárd testek mechanikája, folyadékok és gázok mechanikája, hangtan, hőtan, elektromosság, mágnesesség, fénytán és csillagászat elmélete van bemutatva. Tőke István tankönyve nem csak fizika. Ebben a természettudományok mellett a csillagászatot, földrajzot, természetrajzot és anatómiát (hallást, ízlést, tappintást, látást) tárgyalja. Műve olyan természettudományi enciklopédia, amelynek beosztása áttekinthető és ismertetése közérthető volt.⁸⁶ Művében a szerző a kor teológiáját-filozófiáját, és nem utolsósorban a biológiai ismeretek tárházát és az anatómiát (az emberi test szerkezetét, az agyat, a belső és külső érzékszerveket) ismertet-

---

⁸¹ A magdeburgi tudós két fémből készült félgömb közötti vákuumot, az elektromos kisüléseket és gravitációt tanulmányozta. Legnagyobb érdemeit a levegő mechanikai tulajdonságainak vizsgálatával és a légüres tér, azaz vákuum fizikájának megalapozásával szerezte, neki köszönhetjük a légszivattyú feltalálását is. 1650-ben csapos légszivattyút szerkesztett átfúratlan dugattyúval. A félgömbök közötti vákuum azok elválaszthatatlanságát idézte elő. Ennek bemutatására hozta Tőke a légszivattyút Nagyenyedre.

⁸² Angol kémikus. Lásd: A kémia tulajdonképpen a tizenhetedik században vált önálló tudománnyá, elsősorban Robert Boyle munkásságának köszönhetően, aki igen sokat tett azért, hogy eloszlassa a kémiát valami kétséges áltudománynak tekintő nézeteket. Boyle A kételkedő kémikus című könyvében a kísérleti megfigyelés és a kémiai reakciók kvantitatív módszerekkel történő tanulmányozásának fontosságát hangsúlyozza. Legmaradandóbbak az égéssel és a kalcinálással kapcsolatos úttörő jelentőségű kísérletei, valamint az a megállapítása, hogy a gáz térfogata fordítottan arányos a gáz nyomásával. In: Oláh György: *Életem a mágikus kémia – Egy Nobel-díjas önéletrajzi gondolatai.* Better – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2002 és John Gribbin: *A tudomány története 1543-tól napjainkig.* Akkord Kiadó, Budapest 2004.

⁸³ Angol fizikus, csillagász, optikus, teológus, matematikus és filozófus. Megalapozza a klasszikus mechanika tudományát és a tömegvonzás elméletét. A heliocentrikus világmép megghonosítója. Az integrál és differenciálszámítás matematikai számításainak kidolgozója. Mélyen vallásos életet élt, amelyben Istent tekintette a világmindenség alkotójának és fő mozgatójának. Lásd: Paul Strathern: *Newton.* Elektra Kiadóház, Budapest 2001 és Simonyi Károly: *A fizika kultúrtörténete a kezdetektől 1990-ig.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1998.

⁸⁴ Szilády Zoltán: *i. m.* 493.

⁸⁵ Balogh Pál: A filozófiai műveltség állapota Magyarországon Bacontól Kantig. In: *Philosophiai pályamunkák I.* kötet. Pest 1835, 56. Vö. P. Szathmáry Károly: *i. m.* 318. és Bartók György: *i. m.* 71–73.

⁸⁶ Szilády Zoltán: *i. m.* 494.

te. A magyarok körében elsőként lett a kartézianizmus híve, emiatt őt tartják a magyarság első vérbeli, elkötelezett Cartesius-követőnek.⁸⁷ Tőke 1736-ban Szebenben kiadott *Dogmatico-experimentalis* fizikakönyvének kartézianus szellemisége a Debreceni Református Kollégium tanári karát is zavarba hozta. Maróthi György (1715–1744) wolfiánus debreceni professzor az általa részletesen tanulmányozott tankönyv lapjaira feljegyezte: *[Descartes] minden tekintetben egy új szekta feje lett [...] Ez a szektás szellem még élesebben kiviláglik Cartesius legtöbb követőjénél. Számukra szentségtörés kétségbevonni bármit, amit Cartesius szentesített.*⁸⁸ 1727-ben az egyik megüresedett nagyenyedi tanári állást Tőkének ajánlották fel. A katedrájáról való távozás hírére az összegyűlt diákok a senior elnöklete alatt kérést intéztek a főkonzisztóriumhoz, hogy ne Tőkét válasszák, mert *méltán illetné, mint minden scientiakban universalis experientiajú embert, de addig gyakorolt katedrájára őkegyelmén kívül egész hazánkban arra készült embert nem találunk.*⁸⁹

1747-ben átvette Ajtai Abod Mihálytól a matematika és földrajz oktatását arra törekedve, hogy diákjai a memorizálás régi szabályai szerint sajátítsák el tudásukat. Első lépésként letiltotta a publikus orációkat és a tanulmányzáró disszertációkat, amelyeket Ajtai vezetett be.⁹⁰ A két tanár közötti nézeteltérést Hermányi Dienes József is megörökítette, amikor egy 1758-ban Nagyenyeden lezajlott könyvbörze Cartesius kötetének vásárlásával kapcsolatban, így jellemezte Tőke Istvánt, hogy az *carteziana filozófiát tanít, míg szerinte Ajtai a filozófiát nem szereti.*⁹¹ Coccejanus-kartézianus meggyőződésének az 1751-ben tartott zsinaton is hangot adott, ahol professzortársa, Ajtai Abod Mihály ellenében a coccejanus tanokat védte.⁹² Az enyedi kollégium történetének egyik Pápai Páriztól ismert variánsát Szigeti Gyula István egészítette ki, majd Vásárhelyi Tőke István állította össze.⁹³ Későbbi tanítványa és követője, Benkő Ferenc azt állította, hogy: *a Kollégiumban sok szomorú változásairól szép renddel feljegyezte W. Tőke István Professzor az 1738-ban maga által bővített Protocollumban.*⁹⁴ Vásárhelyi Tőke István 1761 decemberében nagy megpróbáltatáson ment át, amikor hasonló nevű fia Leidenben egyetemi tanulmányai végzésének ideje alatt elvesztette józan ítélőképességét, majd 1764. november 8-án a leideni Cecília-kórházban elhunyt.⁹⁵ Lakása a Miriszló utca, vá-

---

⁸⁷ Vörös Imre: Descartes és Newton a 18. századi magyar irodalomban. In: Gurka Dezső (szerk): *Matézis, mechanika, metafizika. A 18–19. századi matematika, fizika és csillagászat eredményeinek reprezentációja a filozófiában és az irodalomban.* Gondolat kiadó, Budapest 2016, 168.

⁸⁸ Tóth Béla: *Maróthi György.* Debrecen 1994, 189. Vö. G. Szabó Botond: *A Debreceni Református Kollégium a „pedagógia századában”.* Debrecen 1996, 31.

⁸⁹ Szilády Zoltán: *i. m.* 494.

⁹⁰ Dóczy Örs: *i. m.* 86.

⁹¹ Hermányi Dienes József: *i. m.* 65–67.

⁹² Zoványi Jenő: *i. m.* 111.

⁹³ Rác Emese: „eredeti Kútfeje a nagyenyedi iskola történéseinek” Pápai Páriz Ferenc nagyenyedi kollégiumtörténete és kéziratos változatai. In: *Erdélyi Múzeum* (2015/3) 36–39. szerint a Vásárhelyi Tőke István által összeállított kötet van a Protestáns Teológia kéziratárában: *Illustris Collegii Bethleniani Albensis Origo, Progressus, Status.*, Ms. 88.

⁹⁴ Benkő Ferenc: *i. m.* 10.

⁹⁵ Bozzay Réka: Erdélyi diákok a leideni egyetemen a 17–18. században. In: *Egyház-társadalom és művelődés Bod Péter korában.* 2012. 71–72.

rospiac felőli részén volt, az utca túloldalán a vár oldalában levő kollégiumi épület régi emeleti auditóriumuma és könyvtára földszinti részén.⁹⁶ Kertje, amelyet főleg felesége gondozott a Felenyed felé menő Várszeg (Varcagás) utcában volt.⁹⁷ 1767. február 15-én az enyedi kollégium tanári kara kérte a főkonzisztóriumot, hogy Vásárhelyi Tőke István filozófiatanárt *nem is előregedett állapotjára nézve*, hanem mert *megcsökkent a Philosophiae studium helyettesítse más tanárral.*⁹⁸ 1767-ben nyugalomba vonult, majd 1768-ban elhunyt.

Bod Péter lelkészi-teológusi mivoltát leginkább Szigeti Gyula István (1678–1740) professzornak köszönhetette, ahogy azt maga is jelezte: *a teológiaiakban pedig Szigeti Gyula István, a hírneves teológus tanította.*⁹⁹ Szigeti Gyula István Szigeti György (1645–1705) református esperes fia. 1678-ban Máramarosszigeten, mások szerint Visken született.¹⁰⁰ 1688-ban öt évig Szatmáron, majd 1693-tól Nagyenyedben tanult. Bod így emlékezett egykori tanára diákkorának tanáraitól: *Tanítottak abban az időben az Enyedi Kollégiumban a jó emlékezetű tudós emberek, Kolozsvári István, Pápai Ferenc, és Enyedi István, akiknek vezetése alatt a szükséges nyelveket s mind a hasznos Tudományokat annyira megtanulta nagy szerénységgel, hogy mind tanítói előtt kedvességet és mind mások előtt nyerne magának nagy tisztességet.*¹⁰¹ 1704-ben a nagyenyedi pusztítások elől menekülve nagybányai rektor lett. 1705-ben külföldre ment, az odera–frankfurti egyetemre iratkozott be, majd az 1707–1708-as tanévet Franekerben töltötte. Ruardus Andala (1665–1727) németalföldi professzor vezetése alatt a *Szentlélek munkájáról (Operationibus Spirituum)* disputált, majd azt továbbfejlesztve disszertációt is publikált. Bod Péter szerint disszertációját a lipcsei Acta Eruditorum is hasznosnak találta közlésre.¹⁰² 1708-ban hazatérve előbb a felsőbányai iskola meghívását elfogadva az oktatásnak szentelte életét. Később színérváraljai, majd 1711-ben szatmárnémeti lelkész lett. 1712-ben felsőbányai lelkésznek hívták, ahonnan Az Erdélyi Reformatum Supremum Konsisztórium az 1713-ik esztendőben Hivatalt adott néki az enyedi Kollégiumban való professzorságra, hogy ott az ifjúságot tanítaná a jó Tudományokra és szoktatná a Kegyessegre.¹⁰³

Meghívása nem zajlott egyszerűen. Elsősorban amiatt, mert gróf Wesselényi István, gróf Teleki László és gróf Bethlen László kollégiumi főgondnokok kérését a felsőbányai reformátusok 1713. május 19-én elutasították: *alázatosan értettük most közelebb és nevezetesen az Nagyenyedi szép hírrel-névvvel tündöklő Nagyságos Református Kollégiumnak egyik érdemes és hasznos professzora a bölcs Istennek keze által lenyomatattván s megerőttlenítetvén Ő kegyelme helyébe Professzorságra kívánnyá Nagyságotok sok tövissek közé vettetett Ref. Ecclesiánkából Tiszteletes lelkipásztorunkat, Tiszteletes Szigeti István Uramat [...] találjon Nagyságotok azon Professzorságra más szubjektumot Tiszteletes Szigeti István uram helyett [...] kérjük Nagyságotokat ne kívánja Nagyságotok is*

⁹⁶ Orbán János: i. m. 256.

⁹⁷ Hermányi Dienes József: i. m. 36.

⁹⁸ EREK – Fkzt. Lvt. 1767/6.

⁹⁹ Bod Péter: *Önéletírás*, 75.

¹⁰⁰ P. Szathmáry Károly: i. m. 315.

¹⁰¹ Bod Péter: *Szmirnai szent Polikárpusz*, 176.

¹⁰² Uo. 177.

¹⁰³ Uo. 178.

Ekkléziánkat ő kegyelmétől megfosztatni s árvául maradni, találjon Nagyságotok másat azon szent munkára Professzorságra.¹⁰⁴ Másodsorban maga Szigeti Gyula István mint a nagyenyedi kollégium régi-új ismerőse több meglepő okra hivatkozva próbálta visszautasítani a számára is váratlan, de felelősségteljes felkérés: Bízvást fogok arra az hivatalra Értelmem és Constituiom szerint való alkalmatlanságának demonstrációjához. Értelmemet ami nézi. Tanulásimnak idején se itthon, se bújdostomban én efféle hivatalról én ingyen sem álmodván, annál inkább meg nem intettetvén, haza érkezésem után pedig elsőben a szorgos Schólai szolgálat azután pedig az igen sanyarú életem miatt vasta lectura által arra a Theologiai Facultasra mely szükségképpen abban a hivatalban megkívántatik, szert nem tehettem. Constituiomat pedig ami illeti. Én éles és gyors elmével nem bírok, felette elmés és szakadatlan munkára éppen alkalmatlan vagyok. Még idegen országban érzettem, munkásabb és tartósabb elmélkedéseim között, elmémnek hirtelen való eltompulását és néminemű vertigot, a mi néműnek valami részecskejének érzésétől néha mostan is nem vagyok üres, és megújulásától tartok. Azért, hogy ilyen állapotban lévén, magamat hirtelen megszorogassam és éjjelnek, nappalnak egygé tévésével elmémet reparályam, hogy annak az hivatalnak gyakorlására megkívánható habitust szerezhessenek magamnak, ennek én elégtelennek esmerem magamat, és ha mégis arra adnám, úgy tetszik veszedelmesen kockáztatnám magamat is, dolgomat is. Volnának egyéb okaim is. Nincsen énnekem tekintetem és gravitásom, nincs nálam prudentia ad moderamen, az Ekkléziám állapotja félelmesebb minthogy kibontakozhatnám belőle [...] oda életemmel is adós vagyok, ahhoz az híres Collegiumhoz, való kötelességem is szorongat, annál inkább, hogy Nagyságotok Méltóságának accesiójával is segítettik. De a tőlem kitelhetőbben kívül valamit nem ígérhetek. Merészkedtem volna kisebb Schólához kötelezni magamat ez előtt, mely lőtt volna mintegy próbahelye nagyobra alkalmatos vagy alkalmatlan voltomnak, de ilyen állapottal eleget találok egy közönségesebb Ecclésiában is amiben gyakorollyam és foglallyam az én tehetségemet. Ami pedig az én csekélységemtől kitelhető, annak a szép Társaságnak javára eddig is kész volt, miképpen hogy mostan is minden napon Isten előtt kívánságaimmal megjelenni meg nem szűnök, kérvén, hogy Ő felsége rövid időre mutassa ki, arra a szép hivatalra kit választott légyen és a nagyságotok búzóságáért és a jónak munkájában való hívségéért a Nagyságotok Tutorságára bízattatott Ecclesiákat és Kollégiumokat hálaadások által Nagyságotokra és Nagyságotok Úri házaira áldást szállítson. Kinek Kegyelmisségében ajánlom Nagyságotokat és Nagyságotok kezén forgó munkát is. Méltatlan és legkisebb szolgája Szigeti Gyula István mp. Felsőbánya 1713. május 19.¹⁰⁵ Végül a meghívásnak eleget tett.

Hivatalát 1714-ben foglalta el, amelyet 24 évig gyakorolt: mellyekbe tanította nem csak a Szentírásbeli tudományokat, hanem a filozófiának is némely részeit, és azokat a tudományokat, amelyek szükségesek mind a Politian a jó Hazafiának, mind az Ekkléziában a jó lelkipásztornak, hogy ki-ki a kötelességét tehesse.¹⁰⁶ Tudósként, keveset publikált. Szerinte: könyv elég van, holta után nem könyveket hanem jó tanítványokat akarok hagyni.¹⁰⁷ 1714–1737 között az enyedi kollégiumban id. Campegius Vitringa és Ruardus Andala hatása alatt tanított. Bod élesen kiemelte

¹⁰⁴ EREK- Fkzt. Lvt., 1713. május 19., 1713/8.

¹⁰⁵ EREK- Fkzt. Lvt., 1713. május 19., 1713/9.

¹⁰⁶ P. Szathmáry Károly: i. m. 315. Vö. Bod Péter: Szmirmai szent Polikárpuz, 178.

¹⁰⁷ Uo. 179.

szigorú tanári modorát: Az igazgatásban volt kemény fenyítéket tartó, amely meg is kívántatott abban a háborús időben, mint valami zavaros vízben nevedezett szilaj ifjúság között.¹⁰⁸ Tanárát értelmesnek, kegyesnek, szerénynek és szigorúnak tartotta, aki mind jó példával, s mind okos igazgatásával, igen szépen rendbe szedte a Kollégiumot, kívánta onnan kiirtani a mások munkájukkal élő heréket, rossz erkölcsűeket, becsülni, előmozdítani a serényen tanulásban forgolódókat és jó erkölcsűeket. Emellett nagy oltalmazója volt a tiszta tudománynak, utalója és el nem szenvedője a haszontalan újjításnak: a Teológiát igen tisztán és fundamentuson tanította mindenek felett.¹⁰⁹ Püspök korában Bodnak a zenét Claude Goudimel (1514–1572) módszerének erdélyi meghonosításával tanította.¹¹⁰

1734-ben az erdélyi egyházkerületnek főjegyzőjévé választották, majd 1737-ben ő lett Erdély református püspöke: Ugyanabban az esztendőben, mivel a teológia tanára, Szigeti István, a superintendensi hivatalba lépett elő, a kollégiumban bizonyos változások történtek. Engem Szebenbe küldöttek ki a kollégium dolgainak beszerzésére a reformátusok nagytekintetű consistoriumánál.¹¹¹ Az egyház-diplomáciai feladatokkal felruházott Bod Szigeti Gyula István püspöki szolgálatának erényét abban látta, hogy nehéz „zavaros” időkben fiatal generációkat eredményesen oktathatott a Mennyei tudományok tanítása által.¹¹²

Püspöki tisztsége miatt Szigeti tanári állásáról és rektorságáról (1717–1737) lemondott. Püspöksége három évének nehezítő tényezői között sorolta fel Bod a pestisjárványt, a törökellenes háborút és tragikusnak tekintett letartóztatását.¹¹³ Erről így írt *Önéletírásában*: A háborút pestis követte és néhány református mágnásnak letartóztatása, ami mind nem kevés rémületet okozott.¹¹⁴ 1738-ban annak hírére, hogy II. Rákóczi Ferenc fia, Rákóczi József Törökországból Erdélybe készül betörni,¹¹⁵ több vezető református egyházi személlyel együtt 1738-ban Lobkowitz János György Keresztély (1686–1755) herceg, osztrák tábornok parancsára, lakásán elsőként letartóztatták.¹¹⁶ Erre 1738 virágvasárnapja előtti szombaton került sor egy „kompánia” gyalogos és lovascsapat kíséretében, miután a házkutatás során személyes leveleit is lefoglalták.¹¹⁷ Gyulafehérvári fogságából csak 1739. január 15-én szabadult.¹¹⁸ Bod Péter így emlékezett meg erről: 1738-dik esztendőben elfoga-

---

¹⁰⁸ Uo. 178.

¹⁰⁹ Uo. 178–179.

¹¹⁰ Uo. 179. o. Lásd még Gustave Reese: *Music in the Renaissance*. W. W. Norton & Co., New York 1954.

¹¹¹ Bod Péter: *Önéletírás*, 76.

¹¹² Bod Péter: *Szmirnai szent Polikárpusz*, 175.

¹¹³ Uo. 179.

¹¹⁴ Bod Péter: *Önéletírás*, 77.

¹¹⁵ Rákóczi József hatalomra kerülési kísérlete és a Porta. Forráskritikai vizsgálatok. In: Tamás Edit (szerk.): *A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára*. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei, 45. Sárospatak 2003, 241–294.

¹¹⁶ Zsupos Zoltán: *A székely írásról*. Budapest 2015, 12–18.

¹¹⁷ Bod Péter: *Szmirnai szent Polikárpusz*, 179.

¹¹⁸ A kivizsgálás iratcsomóit lásd MOL, Erdélyi kormányhatósági levéltárak, *Gubernium Transylvanicum levéltára*, *Gubernium Transylvanicum (in politicis)*, *Ügyiratok* (F 46), 1738/544. vö. Bod Péter: *Szmirnai szent Polikárpusz*, 180.

tatott s kemény fogságban tartatott, de midőn sok vizsgálódás után is ártatlannak találtaték, elbocsátatott. Ártatlansága mindenfelé Novellák és Pátensek által nyilvánvalóvá tétetett.¹¹⁹ Ez a meghurcoltatás mélyen megrázta Bod Pétert, a héber nyelv akkor még frissen megbízott, fiatal tanítóját. Első művét ez a vallási meghurcoltatás inspirálta, *Kósziklán épült ház ostroma* címmel lefordította Kocsi Csergő Bálint latin nyelven írott opusát. A fogságából szabadult püspök 1740. húsvét első napján esett ágynak, majd rövidesen elhunyt.

Tanítványa volt az *enyedi kollégium jeles tanárainak, Ajtai A. Mihálynak*.¹²⁰ Ajtai 1704. szeptember 29-én született Százazajtán.¹²¹ Előbb Marosvásárhelyen tanult. Enyedre 1719-ben került, de csak 1722-ben jegyezte be magát a matrikulába, mint hébert tanuló diák.¹²² Szászvárosi tanulmányai alatt alaposan elsajátította a német nyelvet. 1727-ben a Bethlen családnál, majd a Teleki-házban nevelősködött. 1732-ben külföldre utazott, 1734–35-ben Franekerben tanult, majd ugyanazon évben az odera-frankfurti akadémiát választotta. 1733-ban védte meg teológiai disszertációját Németországban. 1734-ben ismételten a franekeri egyetem diákjai között találjuk.¹²³ 1735-ben tért vissza; ekkor gróf Teleki Józsefné született Bethlen Kata udvarában lett lelkész, ahol 1737-ig tartózkodott.¹²⁴ 1737 novemberében a nagyenyedi kollégiumba tanárnak választották meg, ahol 1738. január 15-én foglalta el a tanszékét, és a keleti nyelveket, a régiségtant és a történelmet, azaz *clasica-litteratúrát* tanította, ahogy Bod Péter jelezte: *az azon nyelvekre tartózó régiségekkel egyetemben [...] hivatala szerint tanította az Római Görög és Sidó régiségeket*.¹²⁵ Bod erről így ír: *Béállítatott az Hivatalba a Nyelvek és Antiquitások taníttatásokra Boldog Asszony Havának IX. napján 1738 esztendőben*.¹²⁶ Bod Péterre kétségkívül latinos és történelmi régiségek iránt érdeklődő műveltségével hatott. Ajtai volt azon erdélyi tanárok egyike akik 1744-ben a református tanintézmények számára a korábban is használt és a lipcsei tudós társaság által is értékelt *Latin Grammatikát* adott ki.¹²⁷ Bod latin nyelvű görög régiségtan kurzusára is elismerően emlékezett: *mely írás ha a világ eleibe menne úgy lehet ítélni hogy lenne egy plenum et perfectum Antiquitatum Graecarum Systema melyhez hasonló nem forgott a tudósok kezekben*.¹²⁸

¹¹⁹ Bod Péter: Az Isten vitézkező Anyaszentegyháza állapotjának, és világ kezdetétől fogva a jelen való időig sokféle változásinak Históriaja mely az Isten magyar népének hasznára egyben sze-degetett és a dolgok nagyobb megvilágosíttatásáért, a világ négy fő mappáival kiadattatott, Basileában, Imhof Rudolf János és a fia által 1777, 487.

¹²⁰ Bod Péter: *Önéletírás*, 77.

¹²¹ Kertész József: *Hazajáró lelkek - nagyenyedi képek*. Budapest 1929.

¹²² Jakó Zsigmond – Juhász István: *i. m.* 138.

¹²³ Szabó Miklós – Szögi László: *i. m.* 49.

¹²⁴ P. Szathmáry Károly: *i. m.* 229.

¹²⁵ Bod Péter: *Magyar Athenas*, 3. vö. Bod Péter: *Önéletírás*, 77. és Benkő Ferenc: *i. m.* 12. aki idézi Ajtai arcképe alatti megjegyzést, hogy a filozófia, történelem és görög nyelv tanára volt Nagyenyeden 1738–1776 között.

¹²⁶ Bod Péter: *Magyar Athenas*, 2.

¹²⁷ Uo. 3. vö. *Grammatica latina*, Nagyszeben, 1744. A lipcsei Acta Eruditorum 1747-ben kitűnő-nek nevezte a grammatikát. Rövid idő alatt az erdélyi iskolában kézikönyvvé lett. 2. kiadása 1750-ben, 3. 1759-ben Brassóban; későbbi kiadása 1766-ban Kolozsváron jelent meg.

¹²⁸ Bod Péter: *Magyar Athenas*, 3. Vö. Krizbai Jenő: *Ajtai Abód Mihály*, 94. és P. Szathmáry Károly: *i. m.* 208.

Több, szegény sorsú tanuló neveléséhez biztosította az anyagi fedezetet. Tapasztalva az erdélyi és a magyarországi kollégiumok közötti oktatási színvonal különbségét, egységes oktatási terv kidolgozásához fogott.¹²⁹ Egységes oktatási rendszerét a *Cellariana methodus* Christoph Cellarius (1636–1707), Gesner N. által a hannoveri egyetemen alkalmazott módszerére alapozta, melynek hármas célja a mondattan oktatása, a beszédkézség kialakítása és a retorika oktatása volt.¹³⁰ Ajtai tervezetében az archaikus, köztársaság kori latin szerzők műveinél nagyobb hangsúlyt kaptak a principátus kori szerzők alkotásai, mert a *praeceptorok sem értik már a pura Latinitást, amelyet soha nem tanultak volt*, jelezve ezzel a latin nyelv gyakorlati alkalmazásának szükségességét, valamint a bécsi adminisztráció archaikus példákra épülő centralizáló törekvéseivel szembeni szellemi ellenállás színlelés nélküli támogatását.¹³¹ Ajtai a *praeceptorokat* is *classisokba* szedte, leírta, *hogy magok is tanulják és a' gyermekekkel tanultassák, meg hagyám, ugyanis a praeceptorok nem tudták korábban, hogyan kell az auctort olvasatni, hogy a gyermeknek épületes legyen.* Ajtai megjegyezte, hogy: *a Cellarianum methodum publice tanítám, mind a publicus mind a privatus praeceptoroknak.* Nem kétséges tehát, hogy a nagyenyedi kollégium, de Erdély történetében is ez volt az első közötti alapos iskolapedagógiai előadás. Ajtai 1744-ben kiadott, nagy sikernek örvendő Grammatikája megszerkesztésében ugyancsak Cellarius didaktikai útmutatásaira alapozott. Azonosult, a Bod Péterre is kétségkívül jelentős hatást gyakorló új kor-szellemmel, hogy a latin klasszikusok megértését szolgáló nyelvtant anyanyelven is lehet oktatni. Ezért magyarította Cellarius művét.¹³² A Christian Wolff (1679–1754) hallei tanár nevével fémjelzett wolffianizmus híveként nagy hangsúlyt fektetett a matematika oktatására is. Új pedagógiai módszerei miatt bepanaszolták a főkonzisztóriumnál, aki a *panaszok és az incriminációk miatt a Supr. Consistorium 1744-ben Generalis Visitatiót deputála: T. T. Deáki József püspök, Pelsőczy János generalis notarius és Zágoni György uram.*¹³³ A bizottság meghagyta Ajtainak, hogy írjon egy nyelvtankönyvet Cellarius módszere szerint, amelyet a püspök ígérete szerint Szebenben nyomtattak ki. 1747-ben Vásárhelyi Tőke István közbenjárására megfosztották tanszékvezetői hivatalától és megakadályozták módszertani könyvének újranyomtatását. Óráit Vásárhelyi Tőke István vette át: *Wesselényi Ferentz curator uram Ajtai óráit concedalá Tőke uramnak, aki kihánnnyá az auctorokat, exterminálá a Geographiát és a Mathesist, a stílusgyakorlatot pedig újra a régi memoritergyakorlat váltotta fel.* Nehézségei ellenére 1748-ban kidolgozta az egységes oktatási tanrendet, amelyet *Methodus Studiorum*nak nevezett el. Ajtai 1760-ban a kollégium

---

¹²⁹ Dóczy Örs: i. m. 81.

¹³⁰ A *Cellariana methodus*, Christoph Keller filológiai tankönyveit használta fel, aki Cicero *Epistolae ad familiares*, Iulius Caesar, Cornelius Nepos, Eutropius, Silius Italicus műveinek kiadása terén a földrajz, a történelem és a keleti nyelvek művelésével hosszú időre meghatározta az enyedi mellett a leideni klasszikus nyelvek oktatását.

¹³¹ Dóczy Örs: i. m. 82.

¹³² Christoph Cellarius: *Grammatica Latina Linguae Hungaricae accomodata.* (h. és év nélkül)

¹³³ Dóczy Örs: i. m. 85.

rektora lett.¹³⁴ 1769-ben őt bízták meg a Marosvásárhelyen létrehozott oktatási reformmal megbízott tanügyi bizottság vezetésével, amelynek módszertana a *Methodus Docendi*, Ajtai enyedi korábbi tapasztalataira a *Methodus Studiorum*ra épült.¹³⁵ Tanítási módszerében az általa összegyűjtött könyvtárra, görög-római régiségekre, numizmatikai értékekre épített. A tárgyak bemutatását klasszika-filológiai elemzésnek vetette alá, amelyet kitűnő retorikai és teológiai alátámasztással tett érdekessé diákjai számára.¹³⁶ Ajtai külön módszert alkalmazott a nemesi származású diákok tanítására, azaz a *Nobilitas institutiojára*, azt gondolva, hogy a nemes ifjaknak *más tzellyok vagyon, amint Betlen Gábor Fejedelem dispositiójában is aperte meg vagyon*. A kintlakó, többnyire nemesi származású diákok (extraneusok) számára a földrajz, történelem és természettudományok tanulmányozását hangsúlyosabb formában oktató módszert alkalmazott. Tette ezt a későbbi *cursus honorum*, azaz társadalmi karrier jobb teljesítésének reményében. A *Geographicum* és *Mathematicum studiumokat majd fel állítám, és annyira vivém, hogy a' gyermekek jobban tudják vala mint a' régi Deákok állította*. A retorikát kétségtelenül a lelkipásztorok homiletikai képzésének alátámasztására az utánzások (*per imitationes*), a felnagyítás (*amplificationes*), a díszítés, a kiszínezés (*ornatus*), a beszédgyakorlatok (*praxis*) módszereivel oktatta. Teljesen újszerű volt az is, hogy tantárgyát magyarul ismertette úgy, hogy a diákoknak évente egy nyilvános beszédet (*publica oratiot*) és a tanulmányok lezárásakor az adott tantárgyból (*datis materiis*) disszertációt kellett bemutatniuk.¹³⁷ Történelmi bemutatóit, például az egyiptomi múmiák elkészítéséről tartott beszédében, átszótték a kitűnően előadott magas szintű tudományos ismeretei, hogy azok *három ezer esztendőig is rothadás nélkül megmaradnak*.¹³⁸ A kollégium érme gyűjteményének megalapozója volt, amelynek érdekében alapos gyűjtőmunkát végzett.¹³⁹ Benkő Ferenc későbbi tanár Ajtai örökségeként vette át az *arany, ezüst és réz római pénzeket, római téglákat, szobrokat, domborműveket, amelyekről Bod mint a kollégium könyvtárosa megállapította: feles számú réz, ezüst és arany emlékezetre vert pénzsekkel ékesítette*.¹⁴⁰

A felvilágosodás korának nagy témái átszótték temetési prédikációit is. Bod Péterhez hasonlóan elutasította az új módi köntöst, amelyet lélektani, bölcsészeti, történelmi és természettudományi példákkal igazolt:¹⁴¹ *Így járt szent hallgatóim a religio, tiszta szűz, ádami mezítelenségben adaték ki a Krisztustól és az apostoloktól, de annak utána addig öltözgeték, addig gondolának új módi köntösöket néki, hogy egészen*

¹³⁴ Hermányi Dienes József szépprózai munkái. In: *Régi Magyar Prózai Emlékek*, 9. S. Sárdi Margit (szerk.). Akadémiai Kiadó – Balassi Kiadó, Budapest 1992. 646.

¹³⁵ Pálfi József: *Reformatum felsőoktatás Erdélyben*. Debrecen–Nagyvárad 2008, 128–129. Vö. Krizbai Jenő: *Ajtai Abód Mihály*, 91. Jakó Zsigmond – Juhász István: i. m. 31.

¹³⁶ Krizbai Jenő: *Ajtai Abód Mihály*, 91.

¹³⁷ Dóczy Örs: i. m. 83.

¹³⁸ Krizbai Jenő: *Ajtai Abód Mihály*, 93.

¹³⁹ A *Ns. N. Enyedi Reformatum Collégyum rövid Historiája 1817*, MS. 59. o. Ebben megjegyezte Benkő, hogy Ajtai „a numismathica collectiot is felállította.”

¹⁴⁰ Bod Péter: *Magyar Athenas*, 3. vö. Vita Zsigmond: *A Nagyenyedi Kollégium Múzeuma*. In: *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Bukarest 1957, 616–617.

¹⁴¹ Benkő Samu: *A felvilágosodás meggyökerezésének néhány sajátossága az erdélyi magyar művelődésben*. In: *Korunk évkönyv*. 1973. 106.

testétől fogva talpig béköntösözék, orcáját is befedezék, annyira, hogy a sok módi köntös miá az anyja is azt a tiszta szűzet meg nem esmerné.¹⁴² A felvilágosodásra oly jellemző és teológiai közhelynek számító szkepszis járta át temetési beszédének exordiumát: *Változik az idő, s az idővel minden [...] nincsen semmiben állandó valóság [...] Az öröm a szomorúságnak sebesen járó postája.*¹⁴³ Igazi pedagógusként a társadalmilag igazságtalan, változó és egyben múlandó világ számára igazi, maradandó értéként a tudást ajánlja, amelyet egyedül az iskola, a kollégium adhat: ott egy törvényt követnek mindenkivel szemben [...] mindenkinek egy a státusa – aki jobban tanul, szebben, nemesebben viseli magát, az az első [...] Nagy emberek a mások követéséből lettek olyanokká, azért is olvastak a régieknek életeket és históriájukat.¹⁴⁴ A 18. századi vallási viszonyokat a felekezeti békeség mentén toleranciával kezelte. Véleményét Bod is osztotta, mert korát ő maga is vallása fölött mocskolódo székulum jellege miatt elítélte. Kortársaihoz hasonlóan kritikusan viszonyult a naturalista filozófiához, amely szerinte: *minden rongyos fontsikáját a' relligio' nyakába hányá, és a' szűz relligiot idegen köntösben öltözteté*”, aminek következménye, hogy a vallások ki egyiket defendálja, ki másikat, ki gallérát kapja, ki újját szagatja, kinek mitsoda módi tetszik, azért kardoskodik.¹⁴⁵ Pedagógiáját a Biblia szövegének előítéletek nélküli vizsgálatán alapuló, a tiszta vallást a hozzáadásoktól mentes és ezáltal is egységre törekvő kritikus attitűd hatotta át.¹⁴⁶ Szerinte mindaz, ami elválasztja egymástól a híveket, az a köntös amit a vallásra, azaz a nuda religióra, a helyes keresztyén tanításra helyezett rá a később kibontakozó egyháztörténeti pártoskodás. Irénikus pedagógiája által a nagyenyedi kollégiumra is hatással volt a toleráns felvilágosult református teológiát képviselő svájci Jean Le Clerc, Jean Alphonse Turretin és a németalföldi Hugo Grotius, akiknek műveit a kollégium könyvtára is őrizte.¹⁴⁷

Tanártársához, Borosnyai Nagy Zsigmondhoz hasonlóan 1763-ban és 1766-ban hiába folyamodott az anglikán egyház vezetőihez, az enyediék számára támogatást már nem eszközölhetett ki.¹⁴⁸ Ennek ellenére *proximus curatorként*, azaz gondnokként a kollégium gazdasági életét megerősítette, rendszeresítette annak jövedelmeit, és a Debrecennel való vagyoni vitában ő védte meg fejedelmi adományként bírt régi tulajdonait.¹⁴⁹ Bod Péter történészi érdeklődésére kétségkívül a mohácsi vész (1526-ig) tárgyalt magyar történelmi előadásaival hatott, amelyeket *Rövid út, mely a régi királyok viselt dolgaiba utasít* címmel adott elő. Ebben a magyarok (szkíták, hunok) bejövetelét és a magyar koronát és ahhoz társuló uralkodói szimbólumok történetét tárgyalta Petrus Ransanus, Antonio Bonfini és

¹⁴² Ajtai Abod Mihály: *Halotti beszélgetés*, 1747.

¹⁴³ Ajtai Abod Mihály: *Halotti beszélgetés gróf Bánffy Katalin, Boros-Jenői gr. Székely Lászlóné utolsó tisztességtétele alkalmával, a kolozsvári szomorú gyászos háznál*, 1746, jan. 9-én. Kolozsvár 1747.

¹⁴⁴ Ajtai Abod Mihály: *Halotti magyar oráció Gróf Széki Teleki III. Sándor úrfi ő nagysága utolsó tisztessége alkalmosságával*, 1767. júl. 5.

¹⁴⁵ Túri Tamás: A pura religió felekezeti egységet szorgalmazó megfontolásai Ajtai Abod Mihály Halotti beszédeiben. In: Balázs Mihály – Bartók István (szerk.): *A felvilágosodás és előzményei Erdélyben és Magyarországon (1650–1750)*. Szeged 2016, 278.

¹⁴⁶ Uo. 280.

¹⁴⁷ Uo. 287.

¹⁴⁸ Kurucz György: *i. m.* 23.

¹⁴⁹ P. Szathmáry Károly: *i. m.* 208–209.

Thuróczi János alapján. Martin Schmeitzel segítségével külön elemezte a koronázás szokását, azaz *pompáját*.¹⁵⁰ 1775. február 6-án vonult nyugdíjba. Halálakor, 1776. november 16-án Baricz János nagyenyedi lelkész tartotta fölötte magyar nyelven a gyászbeszédet a nagyenyedi templomban.

Értékes és Bod Péter által is nagyrabecsült könyvtárát, amelyről azt állította, hogy *ahhoz hasonló Könyves Ház még eddig Erdélybe soha nem volt*,¹⁵¹ és éremgyűjteményét a kollégiumra hagyta. Végrendeletében alapítványt tett évi tíz diák taníttatására. Benkő Ferenc méltatása szerint *sok jó tetteiért egyebekben is méltán nevezetethetik a Collegium második Fundatorának, mert mind a tanulásra, mind a jövedelemre nézve a mostani boldog állapotban helyeztette a Kollégiumát, amelyért második Fundatorának méltán neveztetik*.¹⁵² Latin nyelvtankönyvét, a *Grammatica latinát* (Nagyszeben, 1744) az erdélyi iskolákban sokáig használták. Latin nyelven írt görög régiségtana kéziratban maradt ránk.¹⁵³

Bod által is említett Borosnyai Nagy Zsigmond (1704–1774) a nagyenyedi kollégium címzetes tanára volt.¹⁵⁴ Tanulmányait Vízaknán kezdte el, majd 1717-ben Nagyenyeden folytatta. Tógátusként köztanítója lett a fiatalabb diákoknak. 1730-ban Oderafrankfurtban, 1731-ben Leidenben, 1734–1735-ben Franekerben, majd Utrechtben járt teológiára.¹⁵⁵ Külföldi, a *nagy Gamálieleknek lábaiknál* való tanulmányútja 7 évig tartott.¹⁵⁶ Tanulmányai közben 1735-ben Angliában töltött be fontos diplomáciai szerepet, amelyben az erdélyi reformátusok sérelmeit az angol diplomácia segítségével ismertette II. György angol királynak.¹⁵⁷ Ekkor intézhette a kollégium „angol pénzének” sorsát is.¹⁵⁸ Bod Péterhez hasonlóan a németalföldi Leidenben véglegesítette hosszúra nyúlt, de eredményes külföldi tanulmányait, amelyeket 1736-ban nyilvános egyetemi vitával zárt le.¹⁵⁹ Németalföldi tanárai, a sok időt igénylő tanulmányai és diplomáciai küldetéssel megszakított abszolútó-

---

¹⁵⁰ Ajtai Abod Mihály: *Rövid út mely a régi királyok viselt dolgaiba utasít*. Teleki Könyvtár Marosvásárhely (a továbbiakban BT), Ms., 1456/a. szám; a koronáról lásd 102–136. Ajtai Abod Mihály: *A magyar nemzetnek viselt dolgai a hunoktól Zápolyáig*. BT, Ms., 46. szám.

¹⁵¹ Bod Péter: *Magyar Athenas*, 3. vö. Vita Zsigmond: A Bethlen-kollégium könyvtára a XVIII. század közepén. In: Hadházi Ferenc (szerk.): *A Bethlen Kollégium emlékkönyve*. Nagyenyed–Kolozsvár, Budapest 1995. 156. és P. Szathmáry Károly: *i. m.* 209.

¹⁵² Benkő Ferenc: *i. m.* 19.

¹⁵³ *Antiquitates Graecae et Hebraicae, Origines Antiquitates Graecae et Hebraicae, Praeces communes, sive publice in coetu recitandae*.

¹⁵⁴ Bod Péter: *Önéletírás*, 77.

¹⁵⁵ Zoványi Jenő: *i. m.* 92.

¹⁵⁶ Bod Péter: *Magyar Athenas*, 50–51.

¹⁵⁷ Kurucz György: *i. m.* 20–22.

¹⁵⁸ Zoványi Jenő: *i. m.* 92. Az angol pénz kieszközlőjének Pápai Páriz Ferencet és fiát a későbbi nagyenyedi tanárt, Imrét tekinti a szakirodalom. In: P. Szathmáry Károly: *i. m.* 312. A pénzösszeget 1716. március 23-án gyűjtötte Anglia, amelynek tőkéje abban az időben 11 000 font volt. Ebből építették az ókollégiumot. Lásd Vita Zsigmond: *A Bethlen-kollégium könyvtára...*, 110. vö. Jankovics József: A Pápai Páriz család angol kapcsolatainak történetéhez: Ifjú Pápai Páriz Ferenc londoni levelei. In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae: Acta historiae litterarum Hungaricarum* 12. 1972, 139–154.

¹⁵⁹ Postma Ferenc: Borosnyai Nagy Zsigmond levele Utrechtből (1736. május 31-én). In: Für Lajos (szerk.): *Rádáy Gyűjtemény évkönyve* IX. Budapest 1999, 361–367.

riuma után határozottan kérték, hogy az erdélyi diákok tanulmányaik befejezése után hazaindulva rögtön az otthoni egyház szolgálatába álljanak.¹⁶⁰ 1737. október 18-án érkezett Nagyenyedre, ahol elfoglalta azt a tanári állást, amelyre már odera–frankfurti tanulmányainak ideje alatt a diákok *megegyezett sufragiuma szerint* meghívást kapott.¹⁶¹ Bod erre így emlékezett: *Az Hazába jövén 1738 esztendőben béállítatt az Enyedi Kollégiumban a Szent Írás szerint való tudományknak tanításokra.*¹⁶² Feleségével, Baczovai Pál Ilonával professzorsága 8-ik évében kötött házasságot.¹⁶³ 1738-ban Rákóczi József havasalföldi tevékenységének támogatójaként őt is letartóztatták, ahonnan közbenjárás után, a vádaktól felmentve szabadulhattott.¹⁶⁴ Ajtai Abod Mihállyal együtt a református egyházkormányzásba a paritásos (zsinatpresbiteri, lelkészi-világi) rendszert szerették volna bevezetni, amelynek hangoztatását 1744-ben a főkonzisztórium megtiltotta. 1746-ban Bod Péterhez is üdvözlő verset írt.¹⁶⁵ A magyar coccejanizmus kiemelkedő képviselőjeként külföldön *De coccejanismo hungarico* címmel tartott nyilvános vitát.¹⁶⁶ Műveit a temetési beszédek mellett¹⁶⁷ a teológiai szimbolika,¹⁶⁸ dogmatika,¹⁶⁹ homiletika¹⁷⁰ és kortörténet¹⁷¹ hatása alatt írta. Diákjai elsősorban teológiát tanultak tőle.¹⁷² Bod külön megemlítette az *Apostoli Hit formáiról* írt disszertációit, amelyek közül 1736-ban a negyedikkel szerezte meg teológiai doktori titulussát, abból az alkalomból, hogy megemlékeztek a 100 éve alapított Utrechti Akadémia megalapításának centenáriumára.¹⁷³

1736-ban megjelent teológiai imádságelméleti kézikönyve: *Az igaz keresztyén ember papi tisztiról, annak pedig legnemesebb részéről, úgymint a könyörgésnek tudományáról írt rövid tracta, amely a pietizmus erdélyi hatását mutatta.* Ebben a 18. század legjelentősebb¹⁷⁴ euchetikai jellegű alaposan kidolgozott kézikönyvében a házi istentiszteletek gyakorlatát ismertette. Bod tanára imádságoskönyvét, Borosnyai

¹⁶⁰ Bozzay Réka: i. m. 67.

¹⁶¹ Zoványi Jenő: i. m. 92.

¹⁶² Bod Péter: *Magyar Athenas*, 52.

¹⁶³ Hermányi Dienes József: i. m. 37.

¹⁶⁴ Bod Péter: *Szmirnai szent Polikárpusz*, 180.

¹⁶⁵ Bod Péter: *Szent Írás értelmére vezérlő Magyar Leksikon*, 258–265. Köszöntő vers. Borosnyai a teológiai szimbolikát a bibliai hermeneutika egyik alappillérenek tekintette.

¹⁶⁶ Zoványi Jenő: i. m. 93.

¹⁶⁷ Borosnyai Nagy Zsigmond: Jeremiás próféta siralmas éneke, gyászbeszéd gr. Székely Lászlóné gr. Bánffy Kata felett. Kolozsvár 1747. Temetési oráció Kemény Kata felett. Kolozsvár 1747.

¹⁶⁸ Uo. *De prima symboli apostolici adoratione I-II-III.* Franeker–Utrecht 1735–1736., *De prima symboli apostolici origine et perfectione.* Franeker 1736., *De libris ref. ecclesiae symbolis.* Kolozsvár 1745.

¹⁶⁹ *Summa doctrinae de Deo Spiritu Sancto.* Amsterdam 1736.

¹⁷⁰ *Az igaz keresztyén embernek papi tisztiról, annak pedig legnemesebb részéről úgymint a könyörgés tudományáról.* Amsterdam 1736.

¹⁷¹ *Disputatio historica ad illustriora quadam scriptorum antoquorum de Domino nostro Jesu Christo testimonia.* Franeker 1735.

¹⁷² Borosnyai N. Sigmund Theol. Doctor. In: Benkő Ferenc: i. m. 12.

¹⁷³ Bod Péter: *Magyar Athenas*, 52.

¹⁷⁴ Szigeti Jenő: *Imádságos könyvek – ponyván.* In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica*, XIII. (2008/1) 145.

külföldi tanulmányútjának gyümölcsként tekintette.¹⁷⁵ A keresztyén köteles Isten beszédét olvasni, magyarázni, énekelni és imádkozni – vallotta homiletikai elvként.¹⁷⁶ Akár oktatási elvnek is tekinthetjük, hogy 1736-ban megjelent könyvében a tízparancsolat, az Úr imádsága (a Miatyánk) és az apostoli hitvallás (Hiszekegy) ismeretét tartotta a vallásosság minimumának: *Minden idvezülni kívánó igaz Keresztyén ember tisztibe áll, hogy ez hármat könyv nélkül tudja, és azoknak magyarázattyát jól értse, sőt minden Tselédes Gazdának s Gazda-Asszonynak, mint a maga házában lévő Isten Papjának kötelességibe jár, hogy ezekre nem tsak a maga gyermekeit; hanem minden tselédit, aki az ő számadása alá bízott, megtanítsa.*¹⁷⁷

Az igazi keresztyén lelkületet remélte a lelkészeketől: *Kívánnám, hogy Édes Nemzetünkben az Apostoli Nemes Vallásunkban [...] valóban való keresztyének lennének, mindenek tudók és tanítók e méltóságos név erejét. Lennének Istentől tanítottak és másokat is tanítanának az Idvesség útjára, hogy tudnának imádkozni mind magokért, mind másokért s így másokat is taníthatnának imádkozni s így Isten eleiben kedves és kellemetes áldozatot vinni [...].*¹⁷⁸ Bod Péterre enyedi tanulmányai alatt 1737–1740 között jelentős pedagógiai hatást gyakorolt. 33 évig tartó nagyenyedi működése idején munkatársaival a Bethlen-kollégium felvirágzását hűségesen és eredményesen készítette elő az ellenreformáció támadásainak ellenében. Tevékenyen részt vett tanítványai értekezéseinek kiadásában, külföldi kapcsolatai révén¹⁷⁹ pedig gyűjteményekkel gazdagította a kollégiumot.¹⁸⁰ Nem tévedünk, ha azt állítjuk hogy Bod Péter homiletikai képzését, prédikációinak stílusát leginkább ő formálta. Borosnyai barokk metaforikus szóhasználata meglepően hasonlít a Bod Péteréhez. Az imádságról így írt: *a könyörgés mennyei lajtorja (1. Móz. 28), aranylánc (Mt. 15,25), mennyek kultsa (nyit – zár), csatorna (általa az ég harmatja és a föld zsírja száll hozzánk), Istent győző eszköz (Jákób imája), hasznos orvosság (Jairus imája), szívből szálló galamb, igaz áldozat.*¹⁸¹ Oktatási módszerére jellemző lehetett a régi memorialiter kívülről tanulás alkalmazása. Szülői, a vízaknai lelkész édesapja örökségként említette, hogy: *a maga házából nem tsak oskolát tsinált, tanítván mindennap bennünket a tisztességes tudományokra szüntelen; hanem templomot is tsinált, mindennap reggel, s este, étel előtt s étel után könyörögnünk kellett az Úr imádságát, azonkívül az Apostoli Hitnek formáját és a Tíz parancsolatokat elmondottuk, a Bibliát nem tsak olvastuk, hanem a Sz. Históriaikat könyv nélkül el kellett mondanunk. A rövidebb zoltárokat könyv nélkül minden nap el kellett énekelnünk, minden hosszabb zoltárból pedig, avagy tsak a két első verset könyv nélkül a maga nótája egyes rendiben, néha ötvennyit is el kellett énekel-*

¹⁷⁵ Bod Péter: *Magyar Athenas*, 51.

¹⁷⁶ Borosnyai Nagy Zsigmond: Az igaz keresztyén ember papi tisztiről, annak pedig legnemesebb részéről, úgymint a könyörgésnek tudományáról irt rövid tracta. Amsterdam 1736, 146.

¹⁷⁷ Uo. 265–266.

¹⁷⁸ Uo. 15–16.

¹⁷⁹ Élénk kapcsolatot ápolott Hieronymus Simon van Alphen (1665–1742) utrechti professzorral. In: Péter Eredics: *Ungarische Studenten und ihre Übersetzungen aus dem Niederländischen ins Ungarische in den Frühen Neuzeit*. Debrecener Studier zur Literatur 14, Peter Lang Kiadó, Frankfurt am Main 2008, 20., 101.

¹⁸⁰ Pótor Imre: *Tanulmányok Egyházunk múltjáról*. Vásárosnamény 2002, 24–25. Vö. az Új Kollégiumban Borosnyai ajándéka egy kalamáris ládával és sok pénzekkel. In: Benkő Ferenc: *i. m.* 46.

¹⁸¹ Borosnyai Nagy Zsigmond: *Az igazi keresztyén...*, 14.

nünk.¹⁸² Az, hogy ez tanult példaként családjára is vonatkozott és nem utolsósorban diákjaira is, lányának, Borosnyai Nagy Ágnesnek édesanyja Borosnyai Nagy Zsigmondné, született Baczovai Pál Ilona halálának alkalmából írt megemlékező búcsúverséből tudjuk: saját gyermekkoráról, édesapja nevelési elvárásairól vallott benne: *Még kisdéd koromban Oskolába adtál, / Kegyes Tanítókat számomra fogadtál, / Kiket sok költséggel érettem tartottál, / És a' kegyességben ekképpen formáltál / Minden reggel, 's estve Te imádkoztattál, / Bibliát-is velem gyakran olvastattál, / Soltárokat osztán Könyv nélkül mondattál, / Ékesen éneklést töllem meg-kivántál, / Hogy a' Catéchésist tanulyam kivántad / Mind a' kettőt, vellem el-is mondattattad, / Így igaz Vallásban elmémet fundáltad, / Idvességemet-is ekképpen munkáltad. / El sem felejtetted, hogy meg tanits fonní, / Külömb és sok féle módokon varrani, / Ezek után szöni; fütni, mosni, főzni, / Oskolából Haza midön kellett jöni.*¹⁸³ Édesapjához hasonlóan fia, Borosnyai Nagy Márton orvos is gyarapította a kollégium könyvgyűjteményeit, amelynek az általa adományozott kötettszáma 176 példányból állt és az adományozó nevét – Borosnyaiana – théka nevét viselve.¹⁸⁴

Bod Péter tanulmányainak végén, mintegy azok hitelesítéseképpen, megpályázta a nagyenyedieknek felajánlott 4 leideni ösztöndíj egyikét. Bár a szászvárosi református partikula rektorának, majd Hunyad vármegye jegyzőnek is hívta, Bod Péter tanuló szeretett volna lelkész lenni: *A szászvárosi egyháztól meghívást kaptam az 1739. évben az ottani virágzó iskola vezetésére. [...] A szászvárosiak igyekeztek a szék nyilvános jegyzői tisztére is meghívni és abba beállítani, de én már az egyházi szószekre szenteltem magam.*¹⁸⁵

Ehhez a szándékához meg kellett szereznie tanárai és püspöke jóváhagyását, amelyet 1740. január 26-án jó szívvel adtak: *Nem lehetett nem ajánlanunk őt az Isten dicsőségét szerető és terjeszteni kívánó szenteknek ilyen okokon. Ugyanis mind a természetnek, mind a kegyelemnek ajándékival Istentől megajándékozottván oly serényen és nagy előmenetelekkel tanúságit collégiumunkban folytatta, hogy mind előttünk, mind mások előtt kedvességet és dicséretet nyert magának, és méltónak ítéltetett, hogy szép tudományára s kiváltképpen ritka szelíd, alázatos, kegyes és feddhetetlen erkölcsére nézve a külső országokon lévő academiákra tudományának öregbítése végett kiküldettetnék és ottlévő nevezetes alumniával is felsegíttetnék. A N. Enyedi Collégiumnak Professora: Vársárhelyi Tőke István, Borosnyai N. Sigmond, Ajtai A. Mihály [...] Approbálja e szándékot és ajánlja a kegyes kezeknek segítségének Szigeti Gyula István Erdélyi Reformata Eklesiák Superintendense.*¹⁸⁶ Azok, akik küldték, pontosan tudták, hogy a nagyenyedi oktatás által letett alapok elégségesek ahhoz, hogy a nyugati akadémiákon építeni lehessen azokra új, felsőbb szintű tudást. Bod Péter számára a nagyenyedi tanul-

¹⁸² Uo. 145–146.

¹⁸³ Borosnyai Nagy Ágnes: *Kegyeség oszlopa* [...] = *Hólt-elevennek Meg-élesztésére készítettett jó illatu drága kenet* [...] Pál Ilona [...] Borosnai N[agy] Sigmond [...] *Élete Kedves társának* [...] emlékezetét magában foglaló [...] versek, [Nagyenyed], 1770. Vö. V. László Zsófia: *Nőoktatás és könyves műveltség a 17–18. században*. In: Papp Júlia (szerk.): *A zoltártól a rózsaszín regényig. Fejezetek a Magyar női művelődés történetéből*. Budapest 2014, 108–109.

¹⁸⁴ Vita Zsigmond: *A Bethlen-kollégium könyvtára...*, 157.

¹⁸⁵ Bod Péter: *Önéletírás*, 77.

¹⁸⁶ Uo. 78–79.

mányok a leideni pedagógia tökéletesre szabott hazai előképét jelentették. Korában a teológiai szimbólika, a toleráns gondolkodásmód, a fiziko-teológia, az egyháztörténet, és összehasonlító filológia Nagyenyeden ugyanúgy jelen volt, mint Nyugat-Európa bármely más egyetemén. A történelem viharaiiban élő 18. századi magyar református diákok nem egyszerűen a tudásvágy, hanem a kitartó és következetes hit vezette az önmegvalósítás felé. Az a meggyőződés vezette, hogy visszatérése után a közösségi jót, a tudományok hasznosítását otthon is legmagasabb szinten művelni fogja.

Mi célból ment el Bod Péter Leidenbe? Meg volt arról győződve, hogy ott: a *Házának és Isten Házának szolgálatjára formáltassanak jó emberek*. Számolt azzal, hogy egyetemi szintű minősítéshez, jelentősebb egyházi karrier kiépítéséhez, és akadémiai fokozathoz csak külföldi tanulmányok révén lehetett hozzájutni.¹⁸⁷ Bod ezt így fejtette ki: *lassanként magasabb dolgokra készültem [...] és óhajtottam a tanulmányok kedvéért a külföldi akadémiákat meglátogatni*.¹⁸⁸

Leideni tanulmányai után kapcsolata nem szakadt meg szeretett kollégiumával, hiszen magyarigeni lelkészi szolgálata idején a kollégium vicekurátorai között ott láthatjuk a magyarigeni Danczkai Józsefet, Bod Péter hűséges gondnokát.¹⁸⁹ Nem is tehetette ezt másképp, ugyanis az 1763-ban Nagyenyeden létrejött és 1774-ig működő kollégiumi nyomda adta ki a református püspökök életrajzát: *Smirnai Szent Polikárpusát* (1766), a sírfeliratok gyűjteményét: *Hungarus Tymbaules-t* (1764), *Erdélyi Fénikset* (1767), valamint a *Szent Hylarius* második kiadását (1768).¹⁹⁰ Tudós személyét annyira fontosnak tartotta az őt felnevelő kollégiuma, hogy halála után beszerezte kéziratának jelentős részét, amelyeket a *belső théka* üvegvitrinjébe a nagy alapítók és újr alapítók relikviái mellé helyezte.¹⁹¹

---

¹⁸⁷ Benkő Samu: *Sorsformáló értelem*. Bukarest 1971, 90.

¹⁸⁸ Bod Péter: *Önéletrész*, 77.

¹⁸⁹ Benkő Ferenc: *i. m.* 18.

¹⁹⁰ Vita Zsigmond: *A Bethlen-kollégium könyvtára...*, 112.

¹⁹¹ Bod Péter a Magyar Nemzet belső és külső állapotjáról írott *Históriája*, három darabban [...] tudós és igen munkás Bod Péternek kéziratait a Maradékitól a Bibliothéka megnyeri. Az új Kollégium ritkaságai között Borosnyai ezüst kalamária mellett Benkő Ferenc jelezte, hogy megkaptam Bod Péter kéziratait. In: Benkő Ferenc: *i. m.* 39., 46., 98.